

SÂRİYE OLAYI ÜZERİNE BİR RİVAYET ARAŞTIRMASI

Prof.Dr. Ahmet ÖNKAL
Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

A Critical Study on the Event of Sariyah

At the time of Caliph Umar, Sariyah b. Zunaym who took part in the conquest of Persia, was sent to Fesa and Darebcerd in 23/644. Sariyah marched with his troops and surrounded the Persian army. But at the meantime, the Persians asked for military support from other Persian cities and could manage to dispatch strong army to this area. That army was making a manoeuvre that would destroy the muslim army. If the muslim army moved aside the mountain, they would be secured. At the classical sources was narrated that at that moment Caliph Umar called out that "O Sariyah! al-Cabal al-Cabal (to the Mountain to the Mountain)" and Sariyah heard this word and saved his army from destruction. But these narrations can be criticized from different points of view. At this article these traditions have been studied and evaluated.

GİRİŞ

Hız.Ömer, Peygamber (s.a.v.) Efendimizin vefatından sonra Hız.Ebübekr'in halifeliği döneminde ortaya çıkan irtidat olaylarının ardından İslâm Devleti'ni sağlam temeller üzerine oturtan faaliyetleri, disiplinli ve adaletili idareciliği ve güçlü şahsiyeti ile hiç şüphesiz tarihin ender yetiştirdiği bir devlet adamıdır.

Bu yönüyle dost-düşman herkesin ilgi ve takdirini kazanmış Hız.Ömer'in icraatları ve hayatında vuku bulan olaylar, Hız.Peygamber'in: "...Benim sünnetime ve hidayet üzere olan Râşid halifelerin sünnetine sarılın..."¹ hadisini esas alan bir çok kimse tarafından güzel bir örnek ve kesin bir delil olarak kabul edilmiştir. Bu sebeple de zaman zaman muhtelif çevreler kendi düşüncelerine ve hareket tarzlarına dayanak yapmak üzere Kur'an'ı ve hadisleri, düşünceleri doğrultusunda yorumladıkları, sıhhat derecesini araştırmadan bazı rivayetlere sarıldıkları gibi, Râşid Halifeler döneminden de dayanaklar aramaya çalışmışlar ve bir takım olaylarla ilgili rivayetleri anlayışları doğrultusunda kullanmışlardır.

¹ Tirmizi, İlm 16; Ebü Dâvud, Sünnet 5; İbn Mâce, Mukaddime 6; Dârimî, Mukaddime 16; İbn Hanbel IV, 126-127

İşte bu olaylardan birisi de Hz.Ömer'in Medine minberinden Irak cephesinde İranlılarla harb etmekte olan kumandanı Sâriye'ye yüzlerce kilometre öteden "Ya Sâriye, el-cebel, el-cebel!: Ey Sâriye, dağa çekil, dağa!.." diye seslenmesi, Sâriye'nin de bu sesi duyarak dağa çekilip hezimetten kurtulması meselesidir. İslâm ilimleriyle meşgul olan hemen hemen herkesin duyup bildiği ve çeşitli muhitlerde sık sık sözü edilen bu olayın bizim için delil teşkil edebilmesi için elbette ilmin ve İslâm'ın öngördüğü ölçüler içerisinde bir tahkik ve tenkitten geçirilmesi gerekiyordu. Aslında Kur'an ve Sahih Sünnet dışında tüm rivayetler için böyle bir yaklaşıma ihtiyacımızın olduğu tartışma götürmeyen bir gerçektir. Kabul etmek gerekir ki İslâm kültürüne doğuşunun üzerinden henüz bir asır geçmeden yabancı unsurlar, şu veya bu sebeple girmeye başlamış, bundan dolayı Ömer b. Abdülaziz, hadisleri ve siyeri tedvin lüzumunu görmüş, yine bundan dolayı hadiste "cerh ve ta'dil" ile "ricâl" ilim dalları doğmuştur.

İşte bu düşünceler içerisinde Sâriye meselesini incelemeye lüzum duyduk. Tespit edebildiğimiz kadarıyla gerek ilk kaynaklardan, gerekse muahhar çalışmalarından konuyla ilgili tüm rivayetleri inceleyip farklılıkları ortaya koymaya çalışacağız. Maksudumuz sadece ve sadece ilmî ve İslâmî gerçeği belirlemektir.

Şimdi araştırmamıza konunun üzerinde dönüp dolaşacağı Sâriye'nin kimliği ni tespit ile başlayalım:

SÂRIYE'NİN SOYU

Sâriye, Adnan soyundan Kinâne oğullarının bir kolu olan Düil b. Bekr kabilesine mensuptur.² Babasının ismi, hemen hemen tüm kaynaklarda "Züneym" (زَيْنَم) olarak verilir. Yâkût el-Hamevî'nin aktardığı bir şiirde "Ebî Züneym" şeklindeki ifade,³ diğer kaynaklarca doğrulanmamaktadır. Kalkaşendî'nin Nihâyetü'l-Erab'ında yer alan "Ruseym" (رَيْسَم) tespiti,⁴ muhtemelen yazma nüshada noktalar olmadığından neşrede yapılan bir hatadan kaynaklanmaktadır. Sâriye'nin babasının ismini "Hısn" (حِصْن) şeklinde veren bir-iki kaynak vardır. Meselâ Muhammed Nâsıruddin el-Elbânî, İbnü'l-Esir'in Üsdü'l-Ğâbe'sinden yaptığı alıntıda İbnü'l-Esir'e atfen ismi "Sâriye b. Hısn" şeklinde kaydetmektedir.⁵ Ancak elimizdeki Üsdü'l-Ğâbe baskısında aynı rivayette bu komutanın sadece kendi ismi "Sâriye" olarak verilmekte ve baba ismi yer almamaktadır.⁶ Buna mukabil Nevevî, "Hısn" adını açık bir şekilde verirse de yayıncı, Ebû Amr el-Kinânî'ye nispet ederek bu isme şu notu düşmüştür: "Burada Üstad'ın iki defa Sâriye'nin babasının ismini "Hısn" olarak vermesi şâz, hatta münker'dir. İsmi bu şekilde veren başka hiç kimse görmedim. Gerek bu

² İbn Hazm, Cemheratü Ensâbi'l-Arab, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, 5. baskı, Kahire 1982, s. 184; Kalkaşendî, Nihâyetü'l-Erab, 1. baskı, Beyrut, 1984, s. 62; Ömer Rızâ Kehhâle, Mu'cemü Kabâilü'l-Arab, 3. baskı, Beyrut 1982,1,400

³ Yâkût el-Hamevî, Mu'cemü'l-Büldân, thk. Ferid Abdülaziz el-Cündî, 1. baskı, Beyrut 1990, V, 116

⁴ Kalkaşendî, Nihâyetü'l-Erab, s. 62

⁵ Bkz. Muhammed b. İbrâhîm eş-Şeybânî, Hayâtü'l-Elbânî ve Âsârüh ve Senâü'l-Ulemâ' aleyh, 1. baskı, Kuveyt 1987, I, 457

⁶ Bkz. İbnü'l-Esir, Üsdü'l-Ğâbe fi-Mârifeti's-Sahâbe, thk. Muhammed İbrâhîm el-Bennâ vd., Kahire 1970, II, 306

olayda gerekse diğer yerlerde Sâriye'nin babasının adı "Züneym" olarak verilir." Bunun hemen ardından da kelimenin ihtiva ettiği harfler ve hareketler teker teker özellikleri ile sıralanmış ve bazılarının yaptığı gibi bu kelimenin "Zenîm" şeklinde okunmaması için de ism-i tasğir kalıbında olduğu belirtilmiştir.⁷ Akkâd'ın bu ismi "Sâriye b. Hısn" şeklinde vermesi,⁸ rivayeti araştırmadan aktarmasından kaynaklanıyor olsa gerektir.

Nesep silsilesi, -ecdadının isimlerinde bir iki ihtilaf olmakla birlikte- genellikle şu şekilde sıralanır: Sâriye b. Züneym b. (Amr) b. Abdullah b. Câbir b. Mahmiye b. Abd (veya Ubeyd) b. Adıyy b. ed-Düil.⁹

Kabile si sebebiyle Sâriye, "el-Kinânî" ve "ed-Dî'lî" ya da diğer bir okunuşla "ed-Düelî" nisbesini alır; Yûsuf en-Nebhânî, Tâcüddin es-Sübkî'den yaptığı nakilde ona "el-Halecî" (الْحَلَجِي) nisbesini vermektedir.¹⁰

İSLÂM ÖNCESİ HAYATI VE MÜSLÜMAN OLMASI

Hz.Ömer döneminde komutanlığa getirilmesiyle parlayan Sâriye'nin daha önceki hayatı ve hattâ daha sonraki hayatı ile ilgili bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Kaynaklarımız onun câhiliye döneminde soyguncu bir hırsız olduğunu ve pek çok baskın olayına katıldığını ve çok iyi koştuğunu, hattâ yaya olarak koşup atlıyı geçtiğini belirtir.¹¹ İyi bir şâir olan ve kasideleri dillerde dolaşan, Hz.Peygamber hakkında da başlangıçta hicveden şiirler söyleyen Sâriye,¹² İslâm çevrede yayılınca müslüman olmuş ve samimiyetle İslâm'a bağlanmıştır.¹³ Ne zaman müslüman olduğuna dair herhangi bir malumatımız mevcut değildir. Ama İbnü'l-Esir ve İbn Hacer, onu sahâbiler arasında sayar.¹⁴ Ayrıca İbn Hacer, ilk İslâm halifelerinin ancak sahâbî olanları komutan tayin etmesini onun sahâbililiğinin delili saymıştır.¹⁵ İbn Düreyd, Sâriye'nin Hz.Peygamber'den naklettiği hadisler olduğunu belirtirken,¹⁶ farklı görüşlere de yer veren İbn Hacer, Sâriye'nin Hz.Peygamber'den rivayette bulunmakla beraber O'nunla karşılaşmadığı ve onun "tâbiün"dan olduğuna dair nakillerde bulunmuştur; yine burada İbn Hacer, Merzûbânî'nin Sâriye'yi "Muhadramûn"¹⁷dan saydığını aktarır.¹⁸ Bütün bu rivayetlerden onun sahâbî olma ihtimalinin yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

⁷ Bkz. Nevevî, Tehzibü'l-Esmâ' ve'l-Lügât, Beyrut, tsz., II, 10

⁸ Abbas Mahmûd el-Akkâd, Mevsû'atü Abbas Mahmûd el-Akkâd el-İslâmiyye, Mecmû'atü'l-Abkariyyat el-İslâmiyye (Abkariyyetü Ömer), 1. Baskı, Beyrut (Kahire 1328 H.'den ofset), II, 326

⁹ İbn Hazm, Cemheratü Ensâbi'l-Arab, s. 184; İbnü'l-Esir, Üsdü'l-Ğâbe II, 306; İbn Hacer el-Askalânî, el-İsâbe fî-Temyizi's-Sahâbe, Beyrut (Kahire 1328 H.'den ofset), II, 2

¹⁰ Yûsuf en-Nebhânî, Câmiu Kerâmâti'l-Evliyâ', Beyrut (1329 H.'den ofset), I, 93; Aynı müellif, Huccetullah ale'l-Âlemin, y.yok., tsz., s. 860

¹¹ İbnü'l-Esir, Üsdü'l-Ğâbe II, 306; İbn Hacer, İsâbe II, 3; Hımyerî, er-Ravdu'l-Mi'târ fî-Haberil-Aktâr, thk. İhsan Abbas, 2. baskı, Beyrut 1984, s. 442; Zirikli, el-A'lâm, 5. baskı, Beyrut 1980, III, 69

¹² Yakût el-Hamevî, Mu'cemü'l-Büldân IV, 503; Zirikli, A'lâm III, 69

¹³ İbn Hacer, İsâbe II, 3; Hımyerî, er-Ravdu'l-Mi'târ, s. 442

¹⁴ İbnü'l-Esir, Üsdü'l-Ğâbe II, 306; İbn Hacer, İsâbe II, 2

¹⁵ İbn Hacer, İsâbe II, 3

¹⁶ İbn Düreyd, Kitâbü'l-İştikâk, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, 2. baskı, Bağdat 1979, s. 175

¹⁷ Muhadramûn: Câhiliye devrinde yaşayan, Hz.Peygamberin devrini de idrak eden ve fakat O'nunla sohbeti bulunmayan müslümanlara denir. Hadisçiler ve lügatçılara göre tarifteki fark için bkz. Talat Kocyiğit, Hadis İstilahları, Ankara 1980, s. 266-267

¹⁸ İbn Hacer, İsâbe II, 3

GÖREVLERİ

Câhiliye döneminde de bir çok çatışmaya girmiş, cesur ve güçlü bir kişi olduğu anlaşılan Sâriye, Taberî'nin Seyf'ten aktardığı bir rivayete göre 17/638 senesinde Fâris bölgesine akınlar başlatıldığı ve İslâm ordusu birliklere ayrıldığı zaman Hz.Ömer tarafından Fesâ¹⁹ ve Derâbcercd²⁰ bölgesi komutanlığına tâyin edilmiş ve bu birlikler 18/639 yılında bölgelerine hareket etmiştir.²¹ Öte taraftan Taberî'nin 23/644 yılı olayları arasında yine Seyf'ten naklettiğine göre Basra'dan Fâris'e doğru ordu komutanları yola çıktığı zaman bu komutanlar arasında Sâriye de vardı. Bu sırada düşman kuvvetleri Tevvec mevkiinde toplanmıştı. Fakat İslâm ordu komutanları bu toplu vaziyetteki düşman birlikleri üzerine yürümeyerek ve onlara aldırılmayarak tayin edildikleri bölgelere yöneltiler. İranlılar durumu öğrenince derhal İslâm ordularının yöneldiği bölgeleri koruyabilmek üzere buradan muhtelif cihetlere dağılıp ayrıldılar. Böylece onların kuvveti parçalanmış, işleri bozulmuş ve hezimet emareleri ortaya çıkmıştı.²²

Seyf'ten gelen bu iki rivayette üzerinde durulması gerekli bir nokta var: İslâm ordularının müstakil birlikler hâlinde muhtelif bölgelere gönderilmesi 17/638 senesinde mi yoksa 23/644 yılında mı vuku bulmuştur? Dolayısıyla Sâriye'nin Fesâ ve Derâbcercd bölgesine tayini ve hareketi acaba hangi yılda gerçekleşmiştir? Bu araştırmamızın temel konusunu teşkil eden olay sözü edilen bölgede cereyan ettiğinden ve senenin doğru bir şekilde tespiti, olayın mâhiyeti ile de yakından alakalı olduğundan dolaydır ki Seyf'in rivayetinde karşılaştığımız bu tezadın aydınlığa kavuşturulması önem arz etmektedir.

Bu noktada Hz.Ömer'in Irak cephesinde uyguladığı politika göz önünde bulundurulmalıdır: Hz.Ömer 21/642 senesinde kazanılan ve İslâm tarihinde "Fethu'l-Fütüh" diye anılan Nihâvend Zaferî'nin kazanılmasına kadar Irak cephesindeki ordularının küçük akınlar dışında bağımsız birliklere ayrılmasına müsaade etmiyor ve İran ordularına karşı topluca muharebe veriliyordu. Çünkü Hz.Ömer, sayıca oldukça üstün İran kuvvetleri karşısında müslümanların küçük birliklere ayrıldığı zaman büyük tehlikelerle karşılaşıp ziyadesiyle zayıflarından endişe ediyordu. Bu bakımdan İslâm komutanlarından birisi olan Ahnef b. Kays'ın bu cephedeki bütün bölgelere İslâm ordularının hâkim olabilmelerini

¹⁹ Fesâ: Fâris eyaletine bağlı Derâbcercd bölgesinin önemli ve büyük şehirlerinden biridir. Tarihi oldukça eski olan Fesâ'nın muhkem bir kalesi vardı ve şehrin etrafı hendeklerle çevrili idi. Derâbcercd'e 18 veya 22 fersah, ya da 54 mil; Şîrâz'a ise 25, 27 veya 30 fersah uzaklıkta olan Fesâ'ya İranlılar Besâ veya Pesâ diyorlardı. Bkz. İbn Hurdâzbeh, el-Mesâlik ve'l-Memâlik, Bağdat tsz., s. 46, 52-53; Yâkût el-Hamevî, Mu'cemü'l-Büldân IV, 296-297; Hımyerî, er-Ravdu'l-Mi'târ, s. 442

²⁰ Derâbcercd: Fâris eyaletinin beş bölgesinden biridir. Bu büyük şehrin etrafını çevreleyen surlar ve içi su dolu bir hendek vardı. Şehrin tam ortasında bir tepe vardı. Söylenildiğine göre Derâbcercd'de büyük bir mecûsi tapmağı olup, burada yanmakta olan ateşe çok büyük bir önem veriyorlardı. Şîrâz'a 47, 48 fersah veya 150 mil mesafede idi. Kelime Dârâbcercd, Dârâbcird, Derâbcird gibi çok farklı şekillerde okunmuştur. Bkz. İbn Hurdâzbeh, Mesâlik, s. 46,52-53,242; Bekri, Mu'cemu Musta'cem, thk. Mustafa es-Sekkâ, 3. baskı, Beyrut 1983, s. 548-549; Yâkût el-Hamevî, Mu'cemü'l-Büldân II, 478, 508-509; Hımyerî, er-Ravdu'l-Mi'târ, s. 234

²¹ Taberî, Târihu't-Taberî, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm, Beyrut 1967, IV, 94. İbnü'l-Esir'de de aynı bilgi mevcuttur; bkz. el-Kâmil fi't-Târih, Beyrut 1965, II, 553-554

²² Taberî,Târih IV, 174. Ayrıca bkz. İbnü'l-Esir, Kâmil III, 39; A. Zeynî Dahlân, el-Fütühât el-İslâmiyye, Kahire 1968, I, 137. Bu bilgilerin aksine M. Hudarî Bek, Tevvec'i Sâriye'nin fethettiğini belirtir. Bkz. Târihu'l-Ümem el-İslâmiyye, ed-Devletü'l-Ümeviyye, Mısır 1969, I, 226

sağlamak üzere İslâm ordularını birliklere ayırıp muhtelif bölgelere sevketme şeklindeki teklifini Hz.Ömer, ancak Nihâvend'de düşmana kesin bir darbe vurduktan sonra uygun bulmuş ve uygulamaya koymuştu. Buna göre Sâriye'nin 17/638 yılında Fesâ ve Derâbcerd bölgesine tâyin edildiği ve 18/639 senesinde hareket ettiğini ifade eden Seyf'in birinci rivayeti Hz.Ömer'in uyguladığı politikaya ve üstelik gelişen olaylara uymamaktadır. Bu noktada Seyf'in ikinci rivayetini yani 23/644 yılında Tevvec'te toplanan İran kuvvetlerine rağmen İslâm birliklerinin muhtelif bölgelere hareket ettiklerini kabul etmek icap edecektir. Zaten Fesâ ve Derâbcerd'in fethini Taberî de dâhil hemen hemen tüm kaynaklarımız 23/644 yılı olayları arasında zikretmişlerdir. Yalnız burada mümkün ve muhtemel olan husus şudur: Irak cephesindeki İslâm ordularında görev yapan Sâriye, 17/638 yılında diğer bazı komutanlarla birlikte terfi etmiş ve Hz.Ömer tarafından bir birlik komutanlığına getirilmiştir. Küçük yerleşim merkezleri ve küçük karargâhlara önce Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın görevlendirmesi ile seferler düzenleyen Sâriye, Nu'man b. Mukarrin'in komutası altında Nihâvend Savaşı'na katılmış ve ancak bundan sonra yukarıda işaret ettiğimiz üzere müstakil birlik komutanlığı ile görevlendirilmiştir.

İşte bu komutanlığı sırasında İsbahân ile Fesâ ve Derâbcerd'i fetheden Sâriye, Fesâ ve Derâbcerd bölgesine vali tâyin edilmiştir.²³

Bundan sonraki hayatı hakkında kaynaklarımızda herhangi bir bilgiye rastlamadığımız Sâriye b. Züneym'in yaklaşık 30/650 yılları civarında vefat ettiği zannedilmektedir.²⁴

Şimdi bu bölgedeki fetihleri sırasında vuku bulduğu nakledilen meşhur olayla ilgili rivayetleri inceleyebiliriz:

MESHUR OLAY: YÂ SÂRİYE, EL-CEBEL, EL-CEBEL!

Konuyla ilgili rivayetleri ayrıntılarına göre ayrı ayrı ele alıp incelemeden önce Sâriye olayıyla ilgili İslâm tarihi kaynaklarında yer alan genel anlatımı ana hatlarıyla sunmak faydalı olacaktır: Hz.Ömer tarafından ordu komutanlığına tayin edilen Sâriye, bir bölgede İran kuvvetleriyle çarpışmaya tutuşur. Fakat İranlılar çevreden yardım alırlar. Büyük bir ordu ile etrafı kuşatılan İslâm ordusu güç durumda kalır; orduda hezimet emareleri baş göstermiştir. Tam bu sırada Medine'de hutbe okuyan Hz.Ömer, duruma aniden muttali olur. İslâm ordusunun arkasında bir dağ vardır. Buraya çekilirlerse düşman tek yönden gelecek ve tehlike savuşturulacaktır. Hz.Ömer, hutbeyi yarıda keser ve: "Yâ Sâriye, el-cebel, el-cebell: Ey Sâriye, dağa çekil, dağa!" diye iki veya üç defa bağırır. Sâriye ve arkadaşları bu sesi işitip dağa çekilirler. Tehlikeden kurtuldukları gibi galibiyet ve bol ganimet elde ederler. Bir süre sonra fetih bölgesinden gelen birisi bu olayı olduğu gibi Medine halkına anlatır.

Şimdi bu ön bilgiler ışığında olayın ayrıntılarına girebiliriz:

²³ İbn Hacer, İsbâbe II, 3; Muhammed Hudari Bek, İtmâmü'l-Vefâ' fi-Sirati'l-Hulefâ', 1. baskı, Haleb, 1398, s. 108

²⁴ Zirikli, A'lâm III, 69

OLAYIN CEREYAN ETTİĞİ YER

Kaynaklarımızın birçoğunda olayın vuku bulduğu yer olarak Fesâ ve Derâbcerd bölgesi verilmiş ve bir nokta tespiti yapılmamıştır.²⁵ Gerçi Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi adlı eserde “Dârâbgird önünde Sâriye'nin ordusu çok zor duruma düşmüştü..”²⁶ denilerek olayın “Dârâbgird önünde” vuku bulduğu söylenmekte ise de mesnedi olmayan bu bilgi esas alınamaz. Bu çalışmamızın 19. ve 20. dipnotlarında izahat verildiği gibi Fesâ ile Derâbcerd arasında 18 veya 22 fersah ya da 54 mil gibi uzun bir mesafe vardır. Dolayısıyla olayın iki yerleşim merkeziyle beraberce ilgili olduğunu düşünmek mümkün değildir ve olay mahalli bu rivayetlerde kapalı kalmıştır.

Ya'kübî olay yeriyle olduğu kadar Sâriye'nin konumuyla ilgili olarak da oldukça farklı bir bilgi verir; ona göre olay, Nihâvend Harbi sırasında vuku bulmuştur ve Sâriye, Nihâvend ordusunda bulunmaktadır.²⁷ Ya'kübî sarahaten zikretmiyorsa da anlatımdan onun bu harpte bir bölük komutanı olduğu anlaşılabilir.

Nitekim İbn A'sem el-Küfî, olayın vuku bulduğu yer noktasında Ya'kübî'nin verdiği bilgiye katıldığı gibi Sâriye'nin konumunu da daha açık bir şekilde zikreder; buna göre Sâriye ordunun genel kumandanı değil bir cenah komutanıdır.²⁸ Süyûtî de Sâriye olayının cereyan ettiği dağın, İnan topraklarında Nihâvend'de olduğunu kaydetmektedir.²⁹ Tâcüddîn es-Sübki'den nakilde bulunan Yusuf en-Nebhâni'ye göre de olay Nihâvend kapısı önünde vuku bulmuştur.³⁰ Diyârbekrî ise olay yeri olarak Nihâvend'i gösterdiği gibi bir ayrıntı da verir: Nihâvend dağında Hz.Ömer'in sesini Sâriye'nin duyduğu bir mağara hâlen mevcut olup, bu mağara insanlar tarafından kutsanmakta ve onunla teberrük olunmakta imiş.³¹

Olayın vuku bulduğu yerle ilgili bütün bu ihtilafların ardından Kalkaşendî'nin, Sâriye'nin bu sırada Mısır'da bulunduğunu nakleden görüşü³² hiç de kabul edilebilecek gibi değildir. Çünkü kaynaklarımız ne bu hâdisede ne de diğer zamanlarda Sâriye'nin Mısır cephesinde görev yaptığını nakletmemektedir.

²⁵ Meselâ bkz. Taberî, Târih IV, 178; İbnü'l-Cevzî, el-Muntazam fı-Târihi'l-Ümeme ve'l-Mülük, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ-Mustafa Abdülkâdir Atâ, 1. baskı, Beyrut 1992, IV, 324-325; İbnü'l-Esir, Kâmil III, 42; İbn Haldun, Târihu İbn Haldun, Beyrut 1971, II, Bakıyye, s. 122 (Burada Fesâ yerine isim Pesâ şeklinde verilmiştir); Hımyerî, er-Ravdu'l-Mi'târ, s. 442-443. Zeynî Dahlân, el-Fütühât el-İslâmiyye I, 138'de Fesâ ismini Nesâ şeklinde vermiş olup bunun hatâ olduğu aşîkârdır.

²⁶ Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, İstanbul 1986, II, 88

²⁷ Ya'kübî, Târihu'l-Ya'kübî, Beyrut 1960, II, 156

²⁸ İbn A'sem el-Küfî, el-Fütüh, I. baskı, Beyrut 1986,1-II, 305

²⁹ Süyûtî, Târihu'l-Hulefâ', thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, 4. baskı, Kahire 1969, s. 125

³⁰ Yusuf en-Nebhâni, Cami'u Kerâmâti'l-Evliyâ, I, 93; aynı müellif, Huccetullah ale'l-Âlemin, s. 860

³¹ Diyârbekrî, Târihu'l-Hamis, Beyrut (Mısır 1283 H.'den ofset), II, 243. Bu noktada Şemsüddin Ahmed Efendi (Sivasî) şunları söyler: “Bir rivayette bu hadisenin Nihâvend cenginde olduğu bildirilmiştir. Nihâvend vilayetinin Kandsihân köyündeki bir dağın başındaki künbetin Hârâ taşından bir bacası vardı. Sâriye Hazretleri, Hz.Ömer'in sesini o bacadan duymuştu; hâlâ bacaya teberrükten güzel kokular sürerler. Âşıklar gidip ziyaret ederler.” (Dört Büyük Halife, İstanbul 1976, s. 124)

³² Kalkaşendî, Nihâyetü'l-Erab, s. 62

OLAYIN VUKU BULDUĞU ZAMAN

Sâriye olayının Nihâvend'de olduğunu söyleyen yukarıda zikrettiğimiz kaynaklar dışında tüm İslâm tarihleri olayın 23/644 yılında vuku bulduğunda ittifak etmiş gibidir. Tarih tespiti açısından ay ve ayın kaçınıcı günü olduğu noktasında hiç bir bilgimiz yoktur. İbn Kesîr'in naklettiğine göre Vâkıdî ile Ya'kübî, Yâkût el-Hamevî ve İbn Haldun, Hz.Ömer'in Sâriye'ye seslendiği sırada minberde olduğunu belirtirler.³³ Birçok rivayet, Hz.Ömer'in hangi vesile ile minberde bulunduğu açıklık getirmekte ve böylece bu rivayetler esas alınacak olursa olayın gününü tespit etme imkânını bize kazandırmaktadır: Günlerden cumadır ve halife tam cuma vaktinde hutbe okumaktadır.³⁴ Taberî'nin bu olayla ilgili olarak naklettiği ilk rivayet ile bu rivayeti esas alan diğer kaynaklara göre ise tafsilâtını biraz sonra vereceğimiz bir rüya, Hz.Ömer'i harekete geçirmiş ve bu rüyayı gördüğü gecenin ertesi günü Medine Mescidi'nde cemaate bir konuşma yaparak gördüğü rüyayı anlatmıştır³⁵ ki burada olay için bir gün belirlenmiş değildir.

HÂDİSE SIRASINDA İSLÂM ORDUSUNUN VE DÜŞMAN KUVVETLERİNİN DURUMU

Hâdise sırasında İslâm ordusunun ve düşman kuvvetlerinin durumuyla ilgili rivayetler oldukça farklılık göstermektedir.

İbn Kesîr'in Vâkıdî'den naklettiği bir rivayete göre İslâm ordusu, düşman kuvvetlerini muhasara altına almıştı. Düşmandan hiç kimse muharebe için harp meydanına çıkmadığı için müslümanlar günlerce beklemiş ve netice alamamıştı. Müslümanlar çukur bir yerde ya da bir vadinin ortasında, kafirler ise yüksek bir kalede bulunuyordu. Derken Sâriye dağa tırmanmasını emreden bir ses duydu ve ordusuyla dağa tırmandı. Bunun üzerine bir saat geçmeden Allah fethi nasibetti.³⁶

Taberî de muhasarayı ilk önce müslümanların başlattığını belirtir. Ona göre Sâriye, Fesâ ve Derâbcerd bölgesine tâyin edildikten sonra düşmanı muhasara altına almış, bir süre muhasara devam etmiş, ancak bu sırada İranlıların çevreden istediği yardım kuvvetleri, özellikle Fâris bölgesi Kürtleri bölgeye intikal ederek büyük bir ordu teşekkül ettirmişlerdi. Müslümanlar bu düşman kuvvetleri ile bir sahrada çarpışmaya tutuşmuşlardı. Fakat bu sahrada kalmaları hâlinde etrafları kuşatılacak, ama arkalarında bulunan dağa çekilecek olurlarsa düşman ancak tek bir yönden saldırabilecek ve tehlike atlatılacaktı.³⁷ Müslümanların muhasarasının

³³ İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye, 6. baskı, Beyrut 1988, VII, 131; Ya'kübî, Târih II, 156; Yâkût el-Hamevî, Mu'cemü'l-Büldân V, 116; İbn Haldun, Târih II, Bakıyye, s. 123

³⁴ Bu rivayet bir çok kaynakta yer almaktadır. Örnek olarak bkz. Taberî, Târih IV, 178; Beyhakî, Delâilü'n-Nübüvve, thk. Abdülmü'tî Kal'acî, 1. baskı, Beyrut 1985, VI, 370; İbnü'l-Cevzî, Muntazam IV, 325; Muhibb et-Taberî, er-Rıyâdu'n-Nadira fi-Menâkibi'l-Aşera, 1. baskı, Beyrut 1984, II, 326; İbn Teymiyye, Mecmû'u Fetâvâ İbn Teymiyye, nesr: Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım el-Âsımî, Riyad 1991, XI, 278

³⁵ Taberî, Târih IV, 178; İbnü'l-Cevzî, Muntazam IV, 324; İbn Tağrıbürdî, en-Nücümü'z-Zâhira fi-Mülûki Mısır ve'l-Kâhira, Kahire 1963, I, 77; Himyerî, er-Ravdu'l-Mi'târ, s. 442-443

³⁶ İbn Kesîr, Bidâye VII, 131-132

³⁷ Taberî, Târih IV, 178; İbnü'l-Cevzî, Muntazam IV, 324-325

ardından düşmanın takviye birliklerini yardıma çağırıldığını ve büyük orduların toplandığını Tâcüddin es-Sübkî'den nakleden Nebhânî, bu sırada İslâm ordularının nerede ise hezimete uğrayacaklarını, ancak Hz.Ömer'in ikazı üzerine dağa sığınıp hezimetten kurtulduklarını kaydeder.³⁸

Ya'kübî, muhasaranın düşman tarafından gerçekleştirildiğini belirtirken yukarıda naklettiğimiz rivayetlere muhalefet etmektedir. Ona göre Hz.Ömer'in sesini işitince dağa çekilen İslâm ordusu bu kuşatmadan kurtulmuştur.³⁹

Bir çok rivayette muhasarayı kimin başlattığından ve hattâ muhasaradan hiç söz edilmez. Bu rivayetlere göre iki taraf arasında bir vadide çarpışma başlamış, düşman birlikleri büyük ordularla takviye olununca Sâriye'nin askerleri yenilgiye uğramış, ancak tam bu esnada Hz.Ömer'in sesi onların imdadına yetişerek dağa çekilmelerini sağlamış ve neticede sırtlarını dağa vererek çarpışan İslâm ordusu muzaffer olmuştur.⁴⁰

Buraya kadar aktardığımız rivayet gruplarının ilk üçünde, iki safhada mütâlaa edebileceğimiz bu harbin birinci safhasında İslâm orduları için bir hezimetten değil, sadece hezimet ihtimalinin ortaya çıktığından bahsedilir. Hattâ ilk rivayete göre yalnızca günlerce beklenildiği halde zafere ulaşamama durumu söz konusudur. Oysa ki son rivayette İslâm ordularının yenilgiye uğradığı belirtilmektedir. Bazı rivayetlerde ise yenilgi unsuru çok daha açık bir şekilde yer alır. Buna göre İslâm ordusu harbin ilk safhasında kesin olarak yenilgiye uğramış; düşman onların tepesine binmiştir; önlerinden arkalarından onlara hamlede bulunmaktadır ve İslâm askerleri çekilmeye dahi başlamıştır. Ric'at yolları üzerinde bir dağ vardır; burada toplanıp dağa çekilerek düşmanla çarpıştıkları takdirde tehlikeden kurtulup harbi kazanacaklardır ve Hz.Ömer müslümanlara işte çekilmeleri sırasında yol üstündeki bu dağa sığınmalarını ikaz etmiş ve neticede Sâriye ve ordusu yenilgiden kurtulmuştur.⁴¹

Bütün bu rivayetlerde Sâriye ve askerlerinin korunmak üzere dağa çekildikleri belirtilirken İbn A'sem el-Küfî tamamen farklı bir rivayet verir: Sâriye ve beraberindeki İslâm askerleri bir dağın yanında İran birlikleri ile savaşmaktadır. Bu sırada dağda pusu kurmuş bir düşman birliği onlara hücumla teşebbüs etmiştir. Hz.Ömer iki defa: "Ey Sâriye, dağa dikkat et, dağa!" diye bağıır; Sâriye bu düşman birliğinin mevzilerini tespit edip onları bertaraf eder.⁴² Kalkaşendî, aynı mahiyeti taşıyan rivayetinde pusu kuran düşman birliğinin dağın tepesinden Sâriye kuvvetleri üzerine saldırıyı plânladığını zikretmektedir.⁴³ Görüldüğü üzere İslâm ordusunun ve düşman kuvvetlerinin durumu ile ilgili rivayetler zahiren farklılık göstermektedir. Bunların hepsini değilse bile bir kısmını şöylece te'lif etmemiz mümkündür: Hz.Ömer tarafından Derâbcerd ve Fesâ bölgesini fetihle

³⁸ Nebhânî, Câmî'u Kerâmâtî'l-Evliyâ I, 93; aynı müellif, Huccetullâh ale'l-Âlemin, s. 860-861

³⁹ Ya'kübî, Târih II, 156

⁴⁰ Beyhakî, Delâilü'n-Nübüve VI, 370; Muhibb et-Taberî, er-Rıyâdu'n-Nadira II, 326-327; Diyârbekrî, Târihu'l-Hamis II, 243; İbn Kesir, Bidâye VII, 131; İbn Hacer, İsâbe II, 3; Hudarî, İtmâmü'l-Vefâ', s. 107

⁴¹ İbnü'l-Esir, Üsdü'l-Gâbe II, 306; Nevevî, Tehzîbü'l-Esmâ' ve'l-Lügât II, 11; İbn Hacer, İsâbe II, 3; Süyûtî, Târihu'l-Hulefâ', s. 125-126

⁴² İbn A'sem el-Küfî, Fütüh I-II, 305

⁴³ Kalkaşendî, Nihâyetü'l-Erab, s. 62

görevlendirilen Sâriye, kaynaklarımızda ismi tasrih edilmeyen bir kaleyi kuşatır. Kuşatma bir süre devam eder. Bu sırada İranlılar çevreden yardım istemiş ve bölgeye büyük bir ordu gönderilmiştir. Bu defa İranlılar, İslâm ordusunu kale dışında bir vadide kuşatırlar. Şiddetli bir harp olur ve her taraftan düşman taarruza geçer. İslâm ordusunda kabul etmek gerekir ki yenilgi baş göstermiş ve yer yer çekilmeler başlamıştır. Bu sırada o bölgede bulunan ve stratejik bir öneme sahip olan bir dağa Sâriye askerlerini çeker ve kesin bir hezimet önlenir. Müslümanların arkalarını dağa vererek korunmaları ve tek yönden çarpışma mecburiyetinde bıraktıkları düşmana karşı şiddetle mukavemetleri üzerine muhtemelen bazı İran birlikleri dağın arkasından müslümanların gerisine sarkmayı ve böylece arkadan saldırıyı plânlar. Ancak Sâriye bu plânı da keşfeder ve bu saldırı önlenir. Neticede İslâm ordusu zafer kazanır.

Rivayetler arasındaki farklılıkları gidermek üzere yaptığımız bu yorumlamada değerlendirmeye girmeyen iki husus vardır. Bunlardan birincisi, müslümanların hezimete uğramadıkları, ama şayet dağa çekilmeyecek olurlarsa yenileceklerini ifade etmekteydi. Burada şayet hezimetten kasıt harbin sonucunu kesin bir şekilde belli edecek bir yenilgi ve nihâî bir mağlûbiyet ise; elbette bu safhada harp bitmiş ve müslümanlar kesin bir yenilgiye uğramış değildir ve bu rivayet doğru kabul edilebilir. Ama durum onu gösteriyor ki üzerinde durduğumuz bu rivayette harbin ilk safhasında müslümanların karşı karşıya kaldığı olumsuz durum, birazcık ört-bas edilmek istenmiş ve “Zaten mağlup olmamışlardı” gibi bir savunma düşüncesinden hareket edilmiştir.

Bu bahsin en başında aktardığımız Vâkîdî'nin rivayetine gelince; yüksek bir kalede bulunan düşman meydana çıkıp harbetmeye yanaşmadığından çukur bir yerde veya bir vadide günlerce bekleyen İslâm ordusunun zafer kazanamadığı ama Hz.Ömer'in ikazı üzerine dağa çıkar çıkmaz hemen bir saat içinde galip gelmeleri, doğrusu izah edilebilir bir husus değildir.

HZ.ÖMER'İN DURUMA MUTTALİ OLUŞ ŞEKLİ

Bu başlık altında öncelikle Hz.Ömer'in gerek Sâriye'nin gerekse düşman birliklerinin durumuna hangi suretle ve ne yolla muttali olduğunu belirleyen rivayetleri tespit etmeye çalışacağız.

Taberî bu konuda Seyf kanalıyla üç rivayet zikreder. Seyf'in birinci rivayeti şu şekildedir: “Sâriye b. Züneym, Fesâ ve Derâbcerd'e hareket etti. Düşman ordularının bulunduğu yere varınca inip onları Allah'ın dilediği bir süre muhasara etti. Bu sırada bölge halkı yardım istediler ve asker topladılar. Müslümanlar üzerine Fâris Kürtleri üşüştü. Müslümanların başına büyük bir musibet ve kalabalık bir ordu musallat olmuştu. İşte Hz.Ömer o gece rüyasında düşmanların sayısını ve gündüz vakti yaptıkları bir muharebeyi gördü. Ertesi günü ‘الصلاة جامعة’; Namaz toplayıcıdır (Namaza gelin)!’ diye ilânda bulundu. Rüyada gördüğü hâdisenin vuku bulunduğu saat gelince cemaatin yanına çıktı. Rüyasında şunları görmüştü: Müslümanlar bir sahrada idiler. Orada dururlarsa etrafları kuşatılacak ama arkalarındaki dağa çekilirlerse kendilerine sadece tek bir yönden hücum yapılabilecekti. Hz.Ömer, Mescid'de kalktı ve şunları söyledi: ‘Ey insanlar! Rüyamda bu iki orduyu gördüm..’ Ve orduların durumunu anlattı. İşte bu sırada: ‘Ya Sâriye, el-

cebel, el-cebell!' diye bağırdı.."⁴⁴

Taberî'nin ikinci rivayetinden bahsetmeden önce hemen belirtelim ki üçüncü rivayetinde Taberî yine Seyf'ten ayrı bir kanalın râvîlerini verir ve rivayetin tafsilâtına girmeden, öncekinin aynı olduğu belirtir.⁴⁵ Böylece Hz.Ömer'in orduların durumuna muttali oluş şeklini, olayın vukuundan evvel gördüğü bir rüyaya bağlayan Taberî, bu rivayeti te'kid etmektedir. Ayrıca Taberî'den sonra bir çok İslam tarihi kaynağı bu rivayeti kitaplarına alıp aktarmıştır.⁴⁶ Bunlardan birisi olarak İbn Tağrıbürdî'nin en-Nücümü'z-Zâhira'sında Taberî'nin bu rivayeti olduğu gibi aktarıldıktan sonra "(قيل); denilir ki" ifadesiyle bu sırada Ömer'in cuma hutbesinde olduğunun da söylenildiği belirtilir; ama bu rivayet hakkında hiç bir malûmat verilmez.⁴⁷ Bu husus İbn Tağrıbürdî'nin de rüya meselesini esas kabul ettiğini göstermektedir.

Taberî'nin önceki rivayet gibi yine Seyf'ten aktardığı ikinci rivayete göre ise Fesâ ve Derâbcerd bölgesine gönderilen Sâriye, İranlıları burada muhasara etmiş, fakat onlar çevreden yardım istemişler, bir çok asker toplamış ve her yönden Sâriye'nin üzerine saldırmışlardır. Bu sırada cuma günü hutbe okuyan Hz.Ömer, Sâriye'ye seslenmiştir. Harp esnasında müslümanların yanı başında bir dağ vardır. Şayet ona sığınarlarsa düşman tek bir yönden gelebilecektir. Müslümanlar dağa sığınarak düşmanla çarpışsınlar ve onları hezimeteye uğrattılar.⁴⁸

Bu rivayette öncekinden farklı olan husus, hâdisenin cuma günü cuma namazı sırasında vuku bulduğunun ve hutbe esnasında Hz.Ömer'in meşhur îkazı yaptığının belirtilmiş olmasıdır. Ayrıca bu rivayette Hz.Ömer'in orduların durumuna hangi yolla muttali olduğu da açık bir şekilde belirtilmemiştir. Hz.Ömer'in konuyla ilgili bilgisinin kaynağını bu rivayet açısından, biraz sonra nakledeceğimiz rivayetlerde açıkça zikredilen ilham veya keşf unsuruna bağlamak mümkün olduğu gibi, rüyaya bağlamak da mümkündür. Bu rivayette Hz.Ömer'in hutbesini aniden kesip bağırdığına dâir bir malûmatın da bulunmadığı ve hutbenin konusu belirtilmediği için hutbesinde Hz.Ömer'in Sâriye'nin durumuyla ilgili rüyasından bahsettiği ve arkasından Sâriye'ye seslendiği dahi düşünülebilir. Bu takdirde Taberî'nin birinci rivayetinde olduğu gibi Hz.Ömer'in orduların durumunu rüya yoluyla öğrendiğini kabul etmek mümkün olacaktır.

Buna mukabil bazı rivayetlerde Hz.Ömer'in cuma hutbesi okurken kalbine doğuveren ve zihnine geliveren bir bilgi dolayısıyla hutbeyi kesip Sâriye'ye Hz.Peygamber'in minberinden seslendiği belirtilir.⁴⁹ Buna göre Hz.Ömer'in bu konuyla ilgili bilgi kaynağı ilham olmaktadır. Bu görüşü çağdaş İslâm araştırmacılarından birçoğu kabul etmekte ve savunmaktadır. Bu hususa daha sonra temas edeceğiz.

⁴⁴ Taberî, Târih IV, 178

⁴⁵ Taberî, Târih IV, 179

⁴⁶ İbnü'l-Cevzî, Muntazam IV, 324-325; İbnü'l-Esir, el-Kâmil fi't-Târih III, 42-43; Hımyerî, er-Ravdu'l-Mi'târ, s. 443; A. Zeynî Dahlan, el-Fütühât el-İslâmiyye, I,138; M. Hudarî Bek, İtmâmü'l-Vefâ', s. 107-108

⁴⁷ İbn Tağrıbürdî, en-Nücümü'z-Zâhira I, 77

⁴⁸ Taberî, Târih IV, 178

⁴⁹ Meselâ bkz. İbnü'l-Esir, Üsdü'l-Ğâbe, II, 306; Nevevî, Tehzîbü'l-Esmâ', II, 10-11; İbn Hacer, İsâbe II, 3; Süyûtî, Târihu'l-Hulefâ', s. 125-126; Hımyerî, er-Ravdu'l-Mi'târ, s. 442

Hız.Ömer'in ordularının vaziyetini keşf ya da diğer ismiyle mükâşefe yoluyla bizzat gördüğünü ifade eden rivayetler de vardır. Meselâ Muhibb et-Taberî, bu olayı "Hz.Ömer'in Kerametleri ve Mükâşefeleri" başlığı altında vermekte ve Hz.Ömer'in Sâriye ve arkadaşlarını bir dağın yanında savaşırken gördüğünü; onların önlerinden ve arkalarından düşman hücumlarına mâruz kaldıklarını müşahade ettiğini belirten bir rivayeti aktarmaktadır.⁵⁰ Diyârbekrî ve Süyûtî'de de aynı rivayet yer almaktadır.⁵¹ Şemsüddin Sivasî: "...Hak Teâlâ'nın İslâm askerine re'feti olduğundan Hz.Ömer'in gözünden perdeyi kaldırıp bir aylık uzaklıktaki muharebe yerini gösterdi.." ⁵² derken, keşf unsurunu Türk okuyucusunun daha rahat anlayabileceği bir şekilde takdim etmiştir. İlmî bir değeri olmayan ve Hz.Ömer dönemi olaylarını hikâye üslûbu ile aktaran Abdurrahman Şeref Lâç'ın bu konuyla ilgili cümlelerini olayın hangi boyutlara taşındığını gösterebilmek açısından aktarmakta fayda görüyoruz: "...Hz.Ömer hutbesinin yarısına gelmiştir. Birdenbire susuyor. Gözlerini cemaattan ayırmıştır. Uzaklara bakıyor ve dalıyor. Bakıyor, bakıyor, bakıyor.. Nurlu gözleri, dikkatle bir yeri, bir şeyi, bir hâdiseyi takip etmektedir. Fakat o yer, o şey, o hâdis nedir?. Nerededir?.. Halife ile beraber herkes susuyor. Hz.Ömer gözlerini tevcih ettiği noktadan ayırmadan birdenbire emir verir gibi haykırıyor:

- Yâ Sâriye!.. El-cebel, el-cebel!

Bu, ne demek? Halifeye ne oldu? Neden böyle haykırıyor? Sâriye nerede?. Dağ nerede? Kimse bir şey soramıyor. Halife, biraz daha olduğu gibi kalıyor. Ve gözlerini diktiği noktadan ayırmıyor. Bakıyor.. Bakıyor.. Bakıyor.. Kaşları çatılmış, yüzü kızarmıştır. Biraz da heyecanlıdır. Ama şimdi yüzünde bir değişiklik oldu! Çatık kaşları düzeldi. Yüzünde kızarıklık kalmadı! Yüzü, gözü, latif ve mütebessim bir hal aldı. Gözlerini diktiği noktadan ayırdı, cemaata çevirdi. Hutbesine devam ediyor.." ⁵³

A. Şeref Lâç'ın bu naklinin ne derece ilmî olduğunu tespit için hiç de meşakkate gerek yoktur. Hutbe esnasında Hz.Ömer'in önce kaşlarının çatılması, kısa bir süre sonra ise yüzünün mütebessim bir hal alması, şüphesiz İslâm ordusunun güç durumunda iken Hz.Ömer'in Medine'den verdiği emirle dağa çekilerek düşmana mukavemet etmesi ve zafer kazanmasına işaret etmektedir. Hezimetle yüz yüze olan bir ordunun aldığı bir emir üzerine hemen bir kaç dakika içinde muzaffer olduğu ya da Hz.Ömer'in hutbede bir kaç saat sessiz kalarak olayı zafere ulaşıncaya kadar seyrettiği iddia olunamayacaktır, herhalde..

Şimdi Hz.Ömer'in İslâm ordusunun durumunu nasıl öğrendiğine dâir daha enteresan bir görüşle karşılaşılıyor. Nebhânî, Tâcüddin es-Sübki'den şunları naklediyor: "...Ömer için keşf vuku bulmuş ve orduları gözleriyle açıkça gör-

⁵⁰ Muhibb et-Taberî, er-Rıyâdu'n-Nadira II, 326-327

⁵¹ Diyârbekrî, Târihu'l-Hamis II, 243; Süyûtî, Târihu'l-Hulefâ', s. 126

⁵² Şemsüddin Sivasî, Dört Büyük Halife, s. 124

⁵³ Abdurrahman Şeref Lâç, Hazreti Ömer, İstanbul 1979, II, 293-294. Hz.Ömer'in keşf yoluyla durumu öğrendiği konusuyla ilgili olarak ayrıca bkz. Ahmed Cevdet Paşa, Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ, İstanbul 1966,1, 410; Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi II, 88; Hüseyin Algül, İslâm Tarihi, İstanbul 1986, II, 292

müştü. Hz.Ömer'in bu esnadaki durumu, gerçekte ordunun arasında bulunan ve Medine'deki meclisinden kaybolup uzaklaşan, bütün uzuvlarıyla müslümanların başına gelen musibetle meşgul olan bir kimsenin durumu gibi idi. Bu durumda Hz.Ömer, ordu komutanına gerçekten onun yanında bulunan bir kimse olarak veya buna benzer bir durumda seslenmişti..⁵⁴

Buradan anlaşılabilir ki Sübkî, Hz.Ömer için "tayy-ı mekân" veya benzeri bir durum nispet etmektedir. Oysa ki sahih rivayetlerde böyle bir durum ne Hz.Peygamber, ne de ashâb-ı kirâm için söz konusu edilmemiştir. Şayet böyle bir imkân mevcut olsaydı, hicret yolculuğunda birçok meşakkatler çeken ve hatta tehlikeler atlatan Hz.Peygamber ve Hz.Ebübekr'in tayy-ı mekân ile bir anda Mekke'den Medine'ye gelivermeleri daha evlâ ve daha gerekli değil mi idi?

HZ.ÖMER'İN SÂRİYE'YE HİTABI

Kaynaklarımız Hz.Ömer'in İslâm ordusunun karşı karşıya bulunduğu tehlikeye muttali olduğu zaman Medine Mescidi'nden Sâriye'ye seslenerek onu ikaz ettiğini naklederler. Hz.Ömer'in Sâriye'ye hitabında kullandığı kelime ve cümleler açısından rivayetleri incelemeye almazdan önce bu hitabın mâhiyeti itibarıyla ne şekilde vuku bulunduğunu tetkik edelim. Bu noktada rivayetler bize şu üç ayrı bilgiyi vermektedir: 1. Hz.Ömer'in Sâriye'ye hitabı iradî olmuştur, 2. Hitap gayri iradî bir şekilde Hz.Ömer'in ağzından çıkmıştır, 3. Hz.Ömer böyle bir hitapta bulunduğu farkında değildir.

Şimdi ayrı ayrı bu üç husus üzerinde duralım:

İslâm tarihi kaynaklarının büyük bir çoğunluğu Hz.Ömer'in İslâm ordu komutanı Sâriye'ye hitabının iradî bir şekilde, bilerek ve ne söylediğinin farkında olarak vuku bulunduğunu ya açıkça ortaya koyar ya da imâ eder. Meselâ daha önce aktardığımız Hz.Ömer'in gördüğü bir rüya üzerine Medine halkını Mescid'e toplayıp vaziyeti, onlara anlattığını belirten Seyf rivayeti, hiç bir şüpheye mahal bırakmayacak şekilde Hz.Ömer'in bu meseleyle yakından ilgilendiğini ortaya koymaktadır. Hadd-i zâtında yapılan ilânın gayri iradî bir şekilde vuku bulduğuna dair bir kayıt yer almadıkça aslanan bu ilânın iradî sa-yılmasıdır. Bu sebeple diyebiliriz ki aşağıda vereceğimiz Hz.Ömer'in hitabının gayri iradî bir şekilde ağzından çıktığını veya böyle bir hitapta bulunduğu farkında bile olmadığını belirten rivayetler dışında kalan tüm nakillerin halifenin hitabının iradî olduğuna delâlet ettiğini kabul etmek gerekecektir.

Öte taraftan Hz.Ömer'in İslâm ordusunun durumuna ister rüya ile, ister ilham yoluyla, isterse keşf vasıtasıyla muttali olduğu kabul edilsin her halükârda halife vaziyetten haberdardır; İslâm ordusunun durumunu bilmektedir. Böyle bir konumda onun iradî değil de gayri iradî bir tarzda hitap ettiğini düşünmeye hiç de gerek kalmayacaktır.

Hz.Ömer'in söz konusu hitabının gayri iradî bir şekilde vuku bulunduğunu belirten ilk kaynak Vâkıdî'dir. İbn Kesîr'in Vâkıdî'den naklettiğine göre Hz.Ömer: "Ya Sâriye b. Züneyn, el-cebell!" diye bağırınca kendisine: "Bu söz de neyin nesi?!" denilmişti. Hz.Ömer şu cevabı verdi: "Vallahi, ben ona ancak dilime

⁵⁴ Nebhânî, Câmi'u Kerâmâtî'l-Evliyâ I, 93; aynı müellif, Huccetullâh ale'l-Âlemin, s. 861

atılan bir sözü söyledim.”⁵⁵ Muhıbb et-Taberî de bu mâhiyette bir rivayet nakleder.

Bu rivayete göre Hz.Ömer’e: “Ey mü’minlerin emîri! Sen hutbe okurken birdenbire ‘Ya Sâriye, el-cebel!’ diye bağırdın. Bu ne oluyor?!” denilince Hz.Ömer şöyle cevap vermişti: “Vallahı, Sâriye ve arkadaşlarını bir dağın yanında çarpışırken önlerinden ve arkalarından gelinip üzerlerine hücum edilirken görünce dilime hâkim olamadım ve onların dağa çekilmeleri için gayr-ı ihtiyarî ‘Ya Sâriye, el-cebel!’ diye bağırdım.”⁵⁶

Hz.Ömer’in böyle bir hitapta bulunduğu farkında bile olmadığı meselesine gelince; İbnü’l-Esir’den şu rivayeti okuyoruz: “(Hz.Ömer; hutbe esnasında birdenbire hutbeyi kesip ‘Ya Sâriye, el-cebel, el-cebel!’ diye bağırınca Mescid’deki insanlar şaşırıldılar ve).. Hz.Ali, Ömer’e sordu: ‘Hutbe sırasında sana ârız olan şey ne idi?’ Hz.Ömer bir soruyla karşılık verdi: ‘Neymiş o?’ Ali: ‘Ya Sâriye el-cebel, el-cebel! sözün?’ deyince Hz.Ömer yine sordu: ‘Benden böyle bir söz sâdır oldu mu?’ Ali: ‘Evet!’ dedi. Bunun üzerine Hz.Ömer durumu şöyle açıkladı: ‘Gönlüme düştü ki müşrikler, kardeşlerimizi yenilgiye uğrattıyorlar ve tepelerine binmişler. Bu sırada müslümanlar bir dağın yanından geçiyorlardı. Şayet bu dağa yönelirlerse tek bir yönden çarpışacaklar ve muzaffer olacaklar; ama geçip giderlerse imha edilecekler. İşte senin benden işittiğini iddia ettiğin o söz bu sebeple çıkmıştır.”⁵⁷

Hutbeyi yarıda bırakıp bağırdığı iddia edilen Hz.Ömer’in, bu sözün kendisinden çıktığından haberi olmaması, herhalde düşünülemez.

Hz.Ömer’in Sâriye’ye seslenirken neler söylediği de doğrusu dikkat çeken ve araştırılmaya değer bir husustur. Bu noktadaki rivayet farklılıkları doğrultusunda tespit edebildiğimiz cümleler şunlardır:

1. يا ساري (سارية) الجبل: Ey Sâriye, dağa!⁵⁸
2. يا سارية الجبل (مرتين او ثلاثاً): (iki veya üç defa) Ey Sâriye, dağa!⁵⁹
3. يا سارية الجبل الجبل: Ey Sâriye, dağa çekil, dağa!⁶⁰
4. يا سارية الجبل الجبل (مرتين): (iki defa) Ey Sâriye, dağa çekil, dağa!⁶¹
5. يا سارية الجبل يا سارية الجبل (ثلاثاً): (üç defa) Ey Sâriye, dağa, ey Sâriye, dağa!⁶²
6. يا سارية بن زنيم الجبل: Ey Sâriye b. Züneym, dağa!⁶³

⁵⁵ İbn Kesîr, Bidâye VII, 131-132

⁵⁶ Muhıbb et-Taberî, er-Riyâdu’n-Nadıra II, 326-327. Aynı rivayet için ayrıca bkz. Süyûtî, Târihu’l-Hulefâ’, s. 126; Diyârbekrî, Târihu’l-Hamis II, 243; A. Zeynî Dahlân, el-Fütühât el-İslâmiyye I, 139

⁵⁷ İbnü’l-Esir, Üsdü’l-Ğabe II, 306

⁵⁸ Beyhakî, Delâilü’n-Niibüvve VI, 370; Yâkût el-Hamevî, Mu’cemü’l-Büldân V, 116; Kalkaşendî, Nihâyetü’l-Erab, s. 62; İbn Haldun, Târih II, Bakıyye, s. 123

⁵⁹ Muhıbb et-Taberî, er-Riyâdu’n-Nadıra II, 326; İbn Teymiyye, Mecmû’u Fetâvâ XI, 278; İbn Hacer, İsbâbe II, 3

⁶⁰ Ya’kûbî, Târih II, 156; İbn Düreyd, İştikâk, s. 175; Taberî, Tarih IV, 178

⁶¹ İbn A’sem el-Kûfî, Fütüh I-II, 305

⁶² İbn Kesîr, Bidâye VII, 131

7. يا سارية بن زنيم الجبل الجبل. Ey Sâriye b. Züneym, dağa çekil, dağa!⁶⁴
8. يا سارية بن زنيم الجبل، يا سارية الجبل. Ey Sâriye b. Züneym, dağa, ey Sâriye, dağa!⁶⁵
9. يا سارية بن حصن الجبل الجبل. Ey Sâriye b. Hısn, dağa çekil, dağa!⁶⁶
10. يا سارية بن حصن الجبل الجبل، من استرعى الذئب ظلم. Ey Sâriye b. Hısn, dağa çekil, dağa! Kim kurdu çoban yaparsa zulmetmiştir.⁶⁷
11. يا سارية الجبل، من استرعى الذئب ظلم. Ey Sâriye, dağa! Kim kurdu çoban yaparsa zulmetmiştir.⁶⁸
12. يا سارية الجبل، من استرعى الذئب الغنم فقد ظلم. Ey Sâriye, dağa! Kim kurdu koyun sürüsüne çoban yaparsa zulmetmiştir.⁶⁹
13. يا سارية الجبل الجبل (و) من استرعى الذئب ظلم. Ey Sâriye, dağa çekil, dağa! Kim kurdu çoban yaparsa zulmetmiştir.⁷⁰
14. يا سارية بن زنيم الجبل الجبل، ظلم من استرعى الذئب. Ey Sâriye b. Züneym, dağa çekil, dağa! Kim kurdu çoban yaparsa zulmetmiştir.⁷¹
15. يا سارية بن زنيم الجبل، يا سارية بن زنيم الجبل، ظلم من استرعى الذئب. Ey Sâriye b. Züneym dağa! Kim kurdu koyun sürüsüne çoban yaparsa zulmetmiştir.⁷²

Görüldüğü gibi Hz.Ömer'in Sâriye'ye hitabı ile ilgili on beş ayrı cümle karşımıza çıkmaktadır. Herhalde Hz.Ömer bunların hepsini ayrı ayrı kullanmamış, sadece bir cümle ile seslenmiştir. Şu halde yukarıda sıraladığımız cümlelerden sadece birini doğru, diğer on dördünü ise yanlış saymamız gerekir. Gerçi "İsimler ve tekrarlarla alâkalı küçük ayrıntılardaki farklılıklar pek önemli değildir." diye düşünülebilir. Ama her halükârda bu rivayetleri yapan râvilerin yanlış olduğunu kabul etmek gerekecektir. Üstelik ihtilâf, ismin telâffuzu, baba isminin zikredilip edilmemesi ve tekrarlardaki farklılıklar ile sınırlı kalmamakta bazı rivayetlerde "Kim kurdu çoban yaparsa zulmetmiştir." anlamında ayrı bir cümle de eklenmektedir. Bu cümle, Araçlar arasında güvenilir ve liyakatli olmayan birisini herhangi bir idarî göreve tayin eden kimse için kullanılan bir darb-ı meseldir. Buna göre Hz.Ömer, liyakatsiz ve beceriksiz birini komutan yaptığına hayıflanmaktadır. Oysa ki daha önce belirttiğimiz gibi Sâriye 17/638

→ →
⁶³ İbn Kesîr, Bidâye VII, 131 (Vâkıdî'den naklen)

⁶⁴ Taberî, Târih IV, 178; İbnü'l-Cevzi, Muntazam IV, 325-326; M. Hudarî Bek, İtmâmü'l-Vefâ', s.107.

⁶⁵ A. Zeynî Dahlân, el-Fütühât el-İslâmiyye 1,138

⁶⁶ Nevevî, Tehzîbü'l-Esmâ', II, 10; Abbas Mahmûd el-Akkâd, Mevsû'a II, 326

⁶⁷ Şeybânî, Hayâtü'l-Elbânî I,457

⁶⁸ İbn Hacer, İsbâe II, 3; Süyûtî, Târihu'l-Hulefâ', s. 125-126

⁶⁹ Yûsuf en-Nebhânî, Camî'u Kerâmâti'l-Evliyâ'l, 93; aynı müellif, Huccetullâh ale'l-Âlemin, s. 860

⁷⁰ İbnü'l-Esir, Üsdü'l-Ğâbe II, 306; M. Şit Hattâb, el-Fârûk el-Kâid, 3. baskı, Kahire 1970, s. 115-116

⁷¹ Hımyerî, er-Ravdu'l-Mi'târ, s. 442

⁷² İbn Kesîr, Bidâye VII, 131-132 (Vâkıdî'den naklen)

senesinde komutanlık mevkiine getirilmiş, bu arada bazı yerleri fethetmiş ve tecrübeler kazanmıştır. Üstelik önceki hayatı da gözönünde bulundurulursa bir çok çatışmaya girmiş, işin usulünü bilen, gözü pek birisidir. Bu olayın vuku bulunduğu 23/644 senesine kadar Sâriye şayet liyâkatini ispatlamamış olsaydı Ömer onu görevde tutmaz; en azından müstakil bir birlik komutanlığına terfi ettirmezdi. Fetihden sonra kendisinin Fesâ ve Derâbcercd bölgesine vali tayin edilmesi de liyâkatinin ve başarısının bir delilidir. Dolayısıyla Hz.Ömer'in onu, sürüye çoban yapılmış bir kurt, kendisini ise zâlim gördüğü söylenemez.

Zannediyorum yukarıda dikkat çektiğimiz ihtilaflar, Sâriye olayı ile ilgili rivayetlere ihtiyatla bakmamız gerektiğini vurgulamaya yeter bir durum arz etmektedir.

HZ.ÖMER'İN BAĞIRMASI ÜZERİNE CEMAATIN TUTUMU

Hz.Ömer'in cuma hutbesini yarıda bırakarak aniden Sâriye'ye bağırması üzerine bunu duyan cemaatin tutumu acaba ne olmuştu? Şimdi bu soruya rivayetlerden cevap arayalım:

Elbette böyle bir durumun cemaat tarafından hayretle karşılanacağı ve onlar arasında şaşkınlık hâsıl edeceği aşikârdır. İbn Kesir'in Vâkıdî'den naklettiği bir rivayette “..insanlar Ömer'in bu sözleri ile neyi kastedtiğini anlayamadılar.”⁷³ denilerek cemaatin durumu belirtilir; ancak başka bir tepkiden söz edilmez. Yine Vâkıdî'den nakledilen diğer bir rivayette ise Hz.Ömer'e: “Bu söz de neyin nesî?!” denildiği, buna karşılık Ömer'in: “Vallahi, ben ancak dilime atılan bir şeyi, söyledim.” cevabını verdiği belirtilir.⁷⁴ Bu rivayette Hz.Ömer'e söz konusu soruyu kimin ya da kimlerin sorduğu belirtilmemiştir.

Muhıbb et-Taberî ve Süyûtî'nin, Ebû Nuaym'in Delâil'inden naklettikleri şu rivayet cemaatin tepkisinin ne olduğu meselesine yeni bir boyut getirmektedir: “Ömer cuma günü hutbe okurken birdenbire hutbeyi bıraktı ve iki veya üç defa: ‘Yâ Sâriye, el-cebel!’ diye bağırdı, sonra hutbesine tekrar döndü. Bunun üzerine Hz.Peygamberin ashabından bazı kimseler: ‘Bu adam şüphesiz delirmiş; hutbesini bıraktı ve ‘Yâ Sâriye, el-Cebel!’ diye bağırdı’ dediler. Sonra Abdurrahman b. Avf, Ömer'in yanına girdi; Abdurrahman, Ömer'e karşı düşüncelerini rahatça söylediler (Ömer de Abdurrahman'a güvenirdi). Abdurrahman şöyle dedi: ‘Yâ emira'l-mü'minîn, insanların senin aleyhinde söz söylemelerine sebep oluyorsun. Hutbe sırasında birdenbire ‘Yâ Sâriye, el-cebel!’ diye bağırdın. Bu, neyin nesidir?!’ Bunun üzerine Hz.Ömer şu cevabı verdi: ‘Vallahi, Sâriye ve arkadaşlarını bir dağın yanında savaşırken görüp de onların önlerinden ve arkalarından kendilerine saldırıldığını görünce dilime hâkim olamadım ve dağa çekilsinler diye gayr-i ihtiyarî ‘Yâ Sâriye, el-cebel!’ dedim.”⁷⁵

Bu rivayete bakılacak olursa ashâb-ı kiram'dan bazıları Hz.Ömer'e “deli” nazarıyla bakmışlar ve Abdurrahman b. Avf'ın ifadesiyle Ömer kendisini, hakkında bazı kimselerin ileri-geri konuşacağı bir pozisyona düşürmüştür. Ama bu karara

⁷³ İbn Kesir, Bidâye VII, 131

⁷⁴ İbn Kesir, Bidâye VII, 132

⁷⁵ Muhıbb et-Taberî, er-Riyâdu'n-Nadira II, 326-327; Süyûtî, Târihu'l-Hulefâ', s. 126

varmadan önce Hz.Ömer'in güçlü şahsiyetini, ashâb ve tebea üzerindeki nüfuzunu ve otoritesini gözönünde bulundurmamak gerekir.

Nevevî'nin Tehzîb'inde yer alan bir rivayete göre ise Hz.Ömer'e sarfettiği sözün ne demek olduğunu soran sahâbî Abdurrahman b. Avf değil, Hz.Ali'dir. Şimdi de bu rivayeti aktaralım: "Ömer cuma günü Medine'de hutbe okuyordu. Hutbesi sırasında: 'Yâ Sâriye b. Hısn, el-cebel, el-cebel.' diye bağırdı. Cemaat, onun maksudını anlayamayarak birbirine baktı. Ömer namazı kıldırıktan sonra Ali ona sordu: 'Nedir, bu söylediğin söz?!' Ömer dedi ki: 'Sen bu sözünü işittin mi?' Hz.Ali cevap verdi: 'Evet, ben de Mescid'deki herkes de bu sözleri duyduk.' Bunun üzerine Ömer meseleyi şöyle açıkladı: 'Gönlüme düştü ki müşrikler, kardeşlerimizi yenilgiye uğratmışlar ve tepelerine binmişlerdir. Onlar bu sırada bir dağın yanından geçiyorlardı. Şayet bu dağa yönelirlerse orada düşmanlardan bulduklarıyla çarpışacak ve muzaffer olacaklar, ama geçip giderlerse imha edileceklerdi. İşte o söz benden bu sebeple çıktı.'⁷⁶

Soru sahibini genelleştirerek cemaata mâl eden rivayetler de vardır. Buna göre Hz.Ömer hutbesini yarıda kesip meşhur ikazını yapınca cemaat şaşırarak birbirine baktı. Hz.Ali onlara dedi ki: "Ömer'in bu sözlerinin mutlaka bir hikmeti vardır." Ömer namazı bitirince cemaat, hutbe sırasında söylediği sözlerin ne demek olduğunu sordu; Hz.Ömer de onlara durumu izah etti.⁷⁷

Takıyyüddin es-Sübkî'ye atfedilen bir rivayete göre Hz.Ali'nin devreye girmesi bazı kimselerin kendisine Ömer'in sözü edilen bağırsı hakkında soru sormaları üzerine olmuştu. Bu rivayet şu şekildedir: "... Bu sırada Hz.Ali de orada idi. Kendisine: 'Emîru'l-mü'minîn'in bu sözleri ne demek oluyor? Şu anda bize nispetle Sâriye nerede?!' denildi. Hz.Ali şu cevabı verdi: 'Karışmayın, Ömer'e! O, girdiği her işten mutlaka başarı ile çıkmıştır.' Gerçekten bilâhare durum açıklığa kavuştu.'⁷⁸

Ashâb-ı kiram'dan bazılarının Hz.Ali'ye müracaatlarından bahseden A. Cevdet Paşa: "Hz.Ömer'in bervech-i bâlâ minberde 'Yâ Sâriye el-cebel' demesi cemaate mücib-i taaccüb olmakla eshâb-ı kiramdan bazıları Ali (k.v.) Hazretlerine gelip: 'Emîru'l-mü'minîn hutbe arasında münasebetsiz olarak 'Yâ Sâriye, el-cebel' demesi ne ola?' dediklerinde Hz.Ali: 'Emîru'l-mü'minin manâsız söz söylemez. Bir aslı olmak gerektir. Bu günü belleyiniz. Bakalım ne zuhur eyler.' demişti." derken⁷⁹ önceki rivayete ilâve bir bilgi getirmekte ve bu hâdisenin vuku bulunduğu günün tespit edilmesini gelenlerden istediğini belirtmektedir. Şemsüddin Sivasî ise bizzat Hz.Ali'nin kendisinin o gün ve o saati bir tarafa not ettiği iddiasında bulunmaktadır.⁸⁰

Son olarak İbnü'l-Esir'in naklettiği bir rivayette rastladığımız önemli bir farklılığa ve anlatım değişikliğine dikkat çekelim. Rivayet şöyledir: "Ömer cuma günü

⁷⁶ Nevevî, Tehzîbü'l-Esmâ', II, 10-11

⁷⁷ İbn Hacer, İsbâbe II, 3; Süyûtî, Târihu'l-Hulefâ', s. 125-126; A. Zeyni Dahlân, el-Fütühât el-İslâmiyye I, 139

⁷⁸ Yûsuf en-Nebhânî, Câmî'u Kerâmâtî'l-Evliyâ I, 93; aynı müellif, Huccetullâh ale'l-Âlemin, s. 861

⁷⁹ A. Cevdet Paşa, Kısas-ı Enbiyâ I, 410

⁸⁰ Şemsüddin Sivasî, Dört Büyük Halife, s. 124

Hz.Peygamber'in minberinde hutbe okuyordu. Hutbesi esnasında birden bire ondan: 'Ey Sâriye, dağa çekil, dağa! Kim kurdu çoban yaparsa zulmetmiştir.' sözleri sâdır oldu. Cemaat birbirine baktı. Hz.Ali dedi ki: '(Doğru söylüyor, vallahi!) Ömer'in bu sözünde mutlaka bir hikmet vardır.' Ömer namazı bitirince Ali ona sordu: "Hutbede sana arız olan o hal ne idi?" Ömer bir soruyla karşılık verdi: 'Neymiş o?' Ali: 'Yâ Sâriye, dağa çekil, dağa! Kim kurdu çoban yaparsa zulmetmiştir, sözün?!' deyince Ömer: 'Benden böyle bir şey sâdır oldu mu?' diye sordu. Ali: 'Evet! (Üstelik tüm Mescid'de bulunanlar bu sözü duydu)' deyince Ömer durumu açıkladı..⁸¹

Bu rivayette Hz.Ali'nin cemaate karşı Hz.Ömer'in söylediklerinde bir hikmet olduğunu belirttikten sonra bizzat kendisinin giderek Ömer'den durum hakkında bilgi istediği zikredilmektedir. Ama şüphesiz bu farklılıktan daha önemli olan husus, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi Sâriye'ye hitaben söylediği sözlerden Hz.Ömer'in bizzat kendisinin haberdar olmadığını iddia edilmesidir. Hz.Ömer'in var sesiyle bağırarak ilân ettiği kendi ağzından çıkan sözleri kulaklarının duymadığını, işin hiç farkında olmadığını iddia etmek mümkün müdür?!

Hz.Ömer'in cuma hutbesini yarıda bırakıp Sâriye'ye aniden seslenmesi üzerine cemaatin ne olduğunu anlayamadıkları için şaşırarak gösterdiği tepkiler konusunda rivayetlerde karşılaştığımız ihtilaflar bunlardır. Bu ihtilaflardan bir kısmını önce belirttiğimiz gibi ma'kul sebeplere bağlayarak izah etmek de mümkün görünmemektedir. Ama kabul etmek gerekir ki Hz.Ömer'in hutbe okurken konuşmasını birdenbire bırakarak yüzlerce kilometre uzaktaki ordu komutanına hitabettiği esas alınacak olursa bu durum tabii olarak cemaatin hayretini mücip olacaktır.

Fakat Hz.Ömer'in Sâriye ve ordusuyla alâkalı olarak gördüğü bir rüyayı Mescid'de cemaata anlatması esas alınırca bu takdirde cemaatin hayretini çekecek ve tepki doğuracak hiç bir şey yoktur. Vâkıa rüya ile ilgili Seyf'in rivayetini bize aktaran Taberî, Hz.Ömer'in iki ordunun durumunu anlattıktan sonra: "Yâ Sâriye, el-cebel, el-cebel!" diye bağırdığını zikretmektedir. Ama Hz.Ömer'in bunun hemen ardından cemaate: "Şüphesiz Allah'ın bir takım orduları vardır. Umulur ki bunlardan biri bunu onlara iletir." diyerek⁸² işi Allah'a havale etmesi, onun yüzlerce kilometrelik mesafedeki komutanına seslenmesinden cemaatin duyacağı şaşkınlık ve tereddüdü izale etmektedir.

HZ.ÖMER'İN SESİNİN SÂRİYE'YE ULAŞMASI

Az önce zikrettiğimiz Seyf'in rivayetinde, Sâriye ve İslam ordusu tarafından Ömer'in sesinin duyulduğuna ve o sebeple İslam askerlerinin dağa çekildiğine herhangi bir işaret yoktur. Aksine dağa çekilme işinin, Sâriye ve İslam askerlerinin müştereken verdikleri bir karar üzerine gerçekleştirildiği belirtilmektedir. Rivayetin şu anda üzerinde durduğumuz konuyla ilgili kısmı şöyledir: ".. (Ömer'in rüyada gördüğü ve durumu cemaata anlattığı) o gün ve o saat gelince Sâriye ve

⁸¹ İbnü'l-Esir, Üsdü'l-Ğâbe II, 306. Bu rivayeti Üsdü'l-Ğâbe'den alıntılıyan M. Nâsiruddîn el-Elbânî, aktarım sırasında bir iki yerde küçük ilavelerde bulunmuştur, (bkz. Hayâtü'l-Elbânî I, 457). Bu ilaveleri metinde parantez içinde gösterdik.

⁸² Taberî, Târih IV, 178

müslümanlar, dağa çekilip sırtlarını dağa yaslamaya müştereken karar verdiler (icma ettiler) ve bunu yaptılar. Artık düşmanla tek yönden çarpıştılar. Neticede Allah, düşmanı hezimete uğrattı.”⁸³

Bu rivayetten hareketle büyük bir düşman birliği ile karşı karşıya gelen ve etrafı kuşatılarak imha tehlikesine ma’ruz kalan ordu komutanı Sâriye’nin, maiyetindeki kumandanlar ve askerler ile bir durum değerlendirmesi yaparak istişarelerde bulunduktan sonra en uygun kurtuluş çaresi olarak sırtlarını dağa vererek düşmanla tek yönden çarpışmanın gerekli olduğu kararına ittifakla ve bir muhakeme sonucu vardıklarını söyleyebiliriz.

Ancak Taberî’de yer alan Seyf’in ikinci rivayeti de dâhil olmak üzere bir çok rivayette Sâriye’ye hitap eden sesin orada aynı anda duyulduğu ifade olunmaktadır. Fakat Medine Mescidi’nden bağırarak Hz.Ömer’in sesinin hangi yolla oraya ulaştığı, kim veya kimler tarafından duyulduğu ve duyulan sesin kime ait olduğu noktasında ittifak sağlanabilmiş değildir. Şimdi öncelikle Hz.Ömer’in sesinin oraya hangi yolla ulaştığı meselesini inceleyelim:

İbn Hacer el-Askalânî, Vâkidi’den naklen hutbe esnasında sesini yükselterek “Yâ Sâriye, el-cebel, el-cebel!” diye bağırarak Hz.Ömer’in sesini Cenâb-ı Hakk’ın, Sâriye’nin kulağına attığını belirtir.⁸⁴ er-Ravdu’l-Mi’târ’da da küçük bir ilaveyle aynı bilgi verilir: “Allah, Ömer’in sesini taşıdı ve Sâriye’nin kulağına attı.”⁸⁵

Kalkaşendî’nin naklettiği şu rivayet ise oldukça farklı bir yapıya sahiptir: “Ömer’in sesini rüzgar taşıdı ve Sâriye’nin kulağına attı.”⁸⁶

O kadar mesafeye rüzgar tarafından sesin dağılıp kaybolmadan götürüldüğünü farzetsek bile rüzgarın hızı ne olursa olsun Medine’den harbin vuku bulunduğu yere kadar ulaşabilmesi için epey bir zamana ihtiyaç vardır. Oysa ki Hz.Ömer’in sesinin harp meydanında duyulduğunu belirten kaynakların birçoğu aynı anda bu işin gerçekleştiğini zikrederler. Zaten müslümanların karşı karşıya buldukları kritik durum, uzun süre buldukları hâl üzere kalmaya ve zaman kaybetmeye hiç elverişli değildir.

Harp bölgesine ulaşan sesin kim veya kimler tarafından duyulduğu hususunda karşılaştığımız rivayetleri bir tahlile tâbi tutacak olursak esasta değilse bile ayrıntıda bir takım farklılıklar olduğunu görürüz.

“Allah, Ömer’in sesini Sâriye ve ordusunun tamamına işittirdi.”⁸⁷ şeklindeki rivayete bakılacak olursa ordunun tamamı Hz.Ömer’in sesini işitmiştir. Sâriye’nin kendisine seslenen Hz.Ömer’in sesini duyduktan sonra askerlerine onların da duyup duymadıklarını sorduğunu, buna mukabil askerlerin de duyduklarını söylediğini ifade eden anlatımdan⁸⁸ çıkan sonuç da herkesin bu sesi işittiği şeklinde olacaktır.

⁸³ Taberî, Târih IV, 178

⁸⁴ İbn Hacer, İsbâe II, 3

⁸⁵ Hımyerî, er-Ravdu’l-Mi’târ, s. 442

⁸⁶ Kalkaşendî, Nihâyetü’l-Erab, s. 62

⁸⁷ Nebhânî, Cami’u Kerâmâti’l-Evliyâ’ I, 93

⁸⁸ Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi II, 88; A. Şeref Lâç, Hazreti Ömer, s. 294-295

Harp meydanında bulunan İslâm askerlerine nispetle çoğul bir kullanışla "işittiler"⁸⁹ ve olaydan sonra Medine'ye gelen habercinin anlatımında rastladığımız "işittik"⁹⁰ şeklindeki lâfızlardan iki şey anlaşılabilir: Sesin oradaki herkes tarafından işitilmesi ya da Sâriye'nin hemen yanında bulunan bir grup tarafından işitilmesi.. Aynı durum "Sâriye ve beraberindekiler bu sesi işittiler."⁹¹ ve "..Onun sesini Sâriye ve rufekâsı işitip.." ⁹² tarzındaki ifadeler için de söz konusudur; bu cümlelerden de sesin herkes ya da Sâriye'nin yanındaki bir grup tarafından duyulduğu anlaşılabilir; kullanılan ifade tarzı her iki anlayışa da müsaittir.

Birinci anlayış, yani sesin ordudaki herkes tarafından duyulduğu kabul edilecek olursak bu anlatım, Cenâb-ı Hakk'ın ordunun tamamına Hz.Ömer'in sesini işittirdiğine dâir yukarıda aktardığımız rivayet ve Sâriye'nin askerlerine böyle bir ses duyup-duymadıklarını sorması üzerine onların da duyduklarını belirttikleri zikredilen nakil ile uyum sağlamaktadır.

Ancak müslümanların içerisinde bulunduğu şartlar, şiddetle devam eden çarpışmalar arasında, bu harp hengâmesinde sesin bütün askerler tarafından duyulduğunu izah etmek, kolay olmasa gerekir.

Konuyla ilgili bazı rivayetlerde sesi sadece Sâriye'nin duyduğu da zikredilmektedir. Meselâ İbn Kesîr'in Vâkîdî'den naklettiğine göre zaferden sonra Medine'ye gelen Sâriye, Hz.Ömer'e harple ilgili bilgi vermiş, bu arada: " 'Yâ Sâriye b. Züneym, el-cebel! Yâ Sâriye b. Züneym, el-cebel!' diye bir ses duydum." demişti.⁹³ " Sâriye'nin birinci tekil şahıs kullanışı ile 'bir ses duydum' (فسمعت صوتاً) demesi, başkalarının bu sesi duymamış olduğuna işaret etmez. Çünkü burada Sâriye kendi durumundan bahsetmektedir." şeklinde bir düşünce ileriye sürülebilir. Aynı itiraz belki İbn Haldûn'un: "Bu sesi Sâriye işitti.." şeklindeki nakli⁹⁴ için de söz konusu edilebilir.

Ama "fetihten bir ay sonra Medine'ye gelen habercinin, Hz.Ömer'in seslendiği gün ve saatte o sesi Sâriye'nin duyduğunu" anlattığını belirten rivayeti⁹⁵ okuduğumuz zaman bizzat bu haberci tarafından sesin duyulma alanının sınırlandırıldığını görürüz. Hz.Ömer'in sesinin "Cenab-ı Hak tarafından taşınarak Sâriye'nin kulağına atıldığını" belirten rivayetlerde⁹⁶ durum daha açıktır: Bu olağanüstü duyma işine Allah, Sâriye'yi mazhar kılmıştır.

"Hz.Ömer'in Sesinin Sâriye'ye Ulaşması" başlığı altında inceleyeceğimiz bir nokta daha var: Acaba Sâriye'ye ikazda bulunan sesin sahibi kim idi? Veya değişik bir ifade ile: Duyulduğu zaman bu sesin Hz.Ömer'in sesi olduğu tanınmış mı idi?

⁸⁹ Nevevî, Tehzîbü'l-Esmâ' II, 11; İbn Hacer, İsbâbe II, 3; Süyûtî, Târîhu'l-Hulefâ', s. 126

⁹⁰ Ya'kübî, Târîh II, 156; Taberî, Târîh IV, 179; Muhibb et-Taberî, er-Rıyâdu'n-Nadira II, 327

⁹¹ A. Zeynî Dahlân, el-Fütühât el-İslâmiyye I,139

⁹² A. Cevdet Paşa, Kısas-ı Enbiyâ I,410

⁹³ İbn Kesîr, Bidâye VII, 131-132

⁹⁴ İbn Haldûn, Târîh II, Bakıyye, s. 123

⁹⁵ İbnü'l-Esir, Üsdü'l-Ğâbe II, 306

⁹⁶ İbn Hacer, İsbâbe II, 3; Hımyerî, er-Ravdu'l-Mi'târ, s. 442, İbn A'sem, Fütüh I-II, 305'te bu cümle: "Sâriye'nin kulağına bir ses geldi." şeklindedir.

İbn Hacer el-Askalânî'nin bir rivayetine göre hâdiseden bir ay sonra Medine'ye gelen müjdeci o zaman "Ömer'in sesi"ni işittiklerini anlatmıştı.⁹⁷ Ya'kübî'ye göre fetihten sonra Medine'ye bizzat kendisi gelen Sâriye, olayı anlatırken: "Senin sesini işittik, ey mü'minlerin emîri! Şöyle diyordun.." demiş⁹⁸ ve böylece Ömer'in sesini tanıdığını ifade etmişti. Sâriye'nin ve askerlerin tamamının Hz.Ömer'in sesini duyduklarını ve birbirlerine: "Bu, mü'minlerin emîrinin sesi!" dediklerini belirten rivayete göre sadece Sâriye değil, orduda bulunan herkes bu sesin Ömer'e ait olduğunu farketmişti.⁹⁹

Fakat Nevevî'nin naklettiği bir rivayete bakılacak olursa o gün İslâm askerleri "Ömer'in sesine benzer bir ses" duymuşlardı;¹⁰⁰ yani bu sesin Ömer'e ait olduğundan kesin bir şekilde emin değillerdi. Hattâ İbnü'l-Esir'den anladığımız kadarıyla Sâriye dahi duyduğu sesin Ömer'e ait olduğu konusunda şüpheli idi; çünkü fetihten bir ay sonra Medine'ye gelen müjdecî, Sâriye'nin "Ömer'in sesine benzeyen bir ses" duyduğunu söylemişti.¹⁰¹

Başka bir takım rivayetleri daha incelediğimiz zaman, duyulan sesin sahibi konusundaki bilgi iyice zayıflamakta ve belirsizleşmektedir. Bu rivayetlerden tespit ettiğimiz "Yâ Sâriye! diyen bir ses",¹⁰² "şöyle nida eden bir ses",¹⁰³ "şu şekilde nida eden bir münâdinin sesi",¹⁰⁴ "Bir de ne duysunlar: Var sesiyle bağırın birisi",¹⁰⁵ "nida eden birisini"¹⁰⁶ ifadelerinde belirsiz (nekre) kullanış gayet açıktır; kim olduğu bilinmeyen birisi bağırmıştır. Bağırın bu kimsenin, Hz.Ömer olduğu düşünülebileceği kadar, nekre lâfzın özelliği dolayısıyla Ömer'in dışında herhangi bir şahsın, meselâ bu meyanda, İslâm ordusunun düşman tarafından kuşatılmak üzere olduğunu farkedene Sâriye'nin ordusundaki bir askerin bu sesin sahibi olduğunu düşünmek de mümkündür. Bu durumda Hz.Ömer, Medine Mescidi'nde "Yâ Sâriye, el-cebel, el-cebel!" diye bağırması, aynı sırada Hz.Ömer ile hiç irtibatı olmaksızın, ama imha tehlikesi ile karşı karşıya olan bir İslâm birliğine Cenâb-ı Hakk'ın bir lütfu ve yardımı olmak üzere tehlikeyi sezen bir İslâm askeri de aynı cümlelerle Sâriye'yi ikaz etmiştir. Burada dikkat çeken bir husus vardır: Hz.Ömer'in de, harp alanında sesi duyulan meçhul münâdinin de aynı cümleleri kullanmış olmaları... Nitekim bazı rivayetlere göre bu nokta Medine halkının da dikkatini çekmişti: Medine'ye gelen ordunun elçisi 'Yâ Sâriye, el-cebel!' diye nida eden bir ses işittiklerini ve dağa çekilip muzaffer olduklarını söyleyince Hz.Ömer'e: "Sen de böyle bağır mıştın!" denilmişti.¹⁰⁷ Bu son cümlenin: "Orada böyle bağırın sendin." veya "Orada

⁹⁷ İbn Hacer, İsbâbe II, 3. Ayrıca bkz. Süyûtî, Târihu'l-Hulefâ', s. 126

⁹⁸ Ya'kübî, Târih II, 156

⁹⁹ Nebhânî, Huccetullâh ale'l-Âlemîn, s. 861

¹⁰⁰ Nevevî, Tehzîbü'l-Esmâ'II, 11

¹⁰¹ İbnü'l-Esir, Üsdü'l-Ğâbe II, 306

¹⁰² İbn Kesîr, Bidâye VII, 131

¹⁰³ İbn Hacer, İsbâbe II, 3; Süyûtî, Târihu'l-Hulefâ', s. 125

¹⁰⁴ Muhibb et-Taberî, er-Rıyâdu'n-Nadîra II, 327; Süyûtî, Târihu'l-Hulefâ', s. 126; Diyârbekrî, Târihu'l-Hamîs II, 243

¹⁰⁵ Beyhakî, Delâilü'n-Nübüvve VI, 370; İbn Teymiyye, Mecmû'u Fetavâ XI, 278

¹⁰⁶ İbn Kesîr, Bidâye VII, 131

¹⁰⁷ Beyhakî, Delâilü'n-Nübüvve VI, 370; İbn Hacer, İsbâbe II, 3; Süyûtî, Târihu'l-Hulefâ', s. 125

senin sesin duyulmuştu.” anlamına gelemeyeceği açıktır. Buna göre nekre kullanışla “sesi duyulan birisi”, bizzat Hz.Ömer olmayıp ondan ayrı bir şahıstır.

FETİH MÜJDESİNİ GETİREN KİŞİ

Sâriye olayı ile ilgili olarak kaynaklarımızda yer alan rivayetlerin genelinden anlaşılabilir ki, zaferden sonra bir müjdecî Medine'ye gelerek Halife'ye zafer müjdesini sundu.

Bu müjdecinin, söz konusu olaydan bir ay kadar bir zaman sonra Medine'ye geldiği nakledilmektedir.¹⁰⁸ Bir heyet tarafından hazırlanan Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi adlı kitapta yer alan: “..Bir kaç gün sonra da Sâriye'nin zafer habercisi Medine'ye ulaştı.” cümlesi¹⁰⁹ aşikârdır ki pek düşünülmeden yazılmış bir cümledir. O günün ulaşım imkânları çerçevesinde bir at sırtında gece gündüz demeden yol alan bir haberci bile, Derâbcerd bölgesi ile Medine arasını kat'edebilmek için daha uzun bir süreye ihtiyaç duyacaktır.

Dolayısıyla Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi'nde yer alan bu görüş, - zâten söz konusu kitap, ana kaynak hüviyetini taşımadığından- bir kenara bırakılacak olursa Sâriye olayıyla ilgili olarak rivayetlerin ilk defa ittifak ettiği bir aylık zaman unsurunu doğru saymamamız için hiç bir sebep yoktur.

Ancak zaman konusunda sağlanan bu ittifak, Medine'ye gelen müjdecî noktasında hemen bozulmaktadır. Şimdi bu farklılıkları tespit etmeye çalışalım:

İbn Kesîr'in naklettiğine göre bir rivayetinde Vâkîdî, Medine'ye bizzat ordu komutanı Sâriye'nin geldiğini belirtmektedir.¹¹⁰ Ya'kûbî'de de aynı mahiyette bir bilgi vardır; yalnız Ya'kûbî burada, hâdisenin Nihâvend'de olduğunu iddia etmektedir.¹¹¹

Buna mukabil birçok kaynak, Medine'ye Sâriye'nin görevlendirdiği habercinin geldiğini ve bu habercinin fetih müjdesini vererek cephede vuku bulan olayları anlattığını belirtir.¹¹²

Fetih müjdesiyle ilgili olarak Hüseyin Algül'ün: “..Gerçekten zafer haberini Medine'ye getirenler Hz.Ömer'in sözünü işittiklerini ve imha olmaktan kurtularak düşmana üstün geldiklerini anlattılar.”¹¹³ şeklindeki ifadesi, temel İslâm tarihi kaynakları tarafından desteklenmemektedir; gerek 112. dipnotta

¹⁰⁸ İbnü'l-Esir, Üsdü'l-Ğâbe II, 306; Nevevî, Tehzîbü'l-Esmâ' II, 11; İbn Hacer, İsâbe II, 3; Süyûtî, Târihu'l-Hulefâ', s. 226

¹⁰⁹ Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, II, 88. Burada şöyle bir cümleye de rastlıyoruz: “..Savaşın çetin anlarının yaşandığı cuma günü Medine'de de başka gelişmeler olmuştu. Gün boyu Sâriye'den zafer haberi bekleyen Ömer, cuma hutbesi için minbere çıkmıştı..” Araya bir fasıla girmeksizin ardı ardına gelen bu iki cümledeki çelişkinin nasıl olup da kitabı hazırlayanlar tarafından sezilemediği, merak ve hayret konusudur. Cuma günü Derâbcerd bölgesinde şiddetli bir harp vuku bulmaktadır ve aynı cuma günü Hz.Ömer gün boyu haber beklemiştir; tabii ki bu hususu izah etmek mümkün değildir. Öğle vaktine kadar geçen zaman için “gün boyu” denilip denilmeyeceği de ayrı bir meseledir.

¹¹⁰ İbn Kesîr, Bidâye VII, 131

¹¹¹ Ya'kûbî, Târih II, 156

¹¹² Meselâ bkz. Taberî, Târih IV, 179; Beyhakî, Delâil VI, 370; İbnü'l-Cevzî, Muntazam IV, 325-326; İbnü'l-Esir, Üsdü'l-Ğâbe II, 306

¹¹³ Hüseyin Algül, İslâm Tarihi II, 292

gösterdiğimiz eserlerde gerekse kaynak olarak kabul edilebilecek İslâm tarihi çalışmalarında, gelen müjdecinin tek şahıs olduğunu gösteren çok açık ve te'vili mümkün olmayan lâfızlar kullanılmıştır.

Birbiriyle görünürde çelişki arzeden hadislerin te'vilinde zaman zaman şârihlerin izlediği bir yol vardır: "Önce bu olmuş, sonra diğeri gerçekleşmiştir; dolayısıyla arada herhangi bir çelişki yoktur; iki rivayet de doğrudur" şeklinde ifade edilebilecek bu yol, gerçekten bazı rivayetler için ma'kul yorumlar da getirmiştir. Fetih bölgesinden Medine'ye gelen haberci konusunda da böyle bir izah tarzını belki bazı kimseler düşünebilirler. Fakat önce Sâriye'nin bizzat gelip Halife ile görüşmesinden sonra müjdecinin geldiği söz konusu edilemeyeceğine göre bunun aksine önce Sâriye'nin görevlendirdiği habercinin fetih müjdesini Medine'ye getirdiği, bir süre sonra da bizzat Sâriye'nin kendisinin geldiği ihtimali üzerinde durulabilir. Ancak Medine'ye fetih müjdesini getiren kişinin Sâriye olduğunu ifade eden iki kaynaktan birisi olan Vâkıdî'de yer alan: "...Ömer minberde iken 'Ya Sâriye b. Züneym, el-cebel!' diye bağırdı. Sâriye b. Züneym Medine'ye Hz.Ömer'in yanına gelinceye kadar cemaat, onun bu sözünü ne demek istediğini anlayamadılar.." şeklindeki cümle,¹¹⁴ sözünü ettiğimiz ihtimale imkân tanımamaktadır. Çünkü Sâriye'den önce bir haberci Medine'ye gelmiş olsaydı o zaman Medine halkı, meselenin aslını ondan öğrenmiş olacaktı.

Bu sebeple Medine'ye fetih müjdesini getiren kişinin Sâriye mi, yoksa onun görevlendirdiği bir haberci mi olduğu noktasında bir tercih yapma zorunluluğu vardır. Yukarıda belirttiğimiz gibi, bu kişinin bizzat Sâriye olduğunu belirten, sadece iki kaynak vardır: Vâkıdî ve Ya'kübî.. Bu ikisinin dışında kalan diğer tüm kaynaklarımız ise görevli bir habercinin geldiğini belirtmektedir. Tabii ki rivayet değerlendirmesinde temelde aslolan husus, sadece o rivayete yer veren kaynağın azlığı-çokluğu meselesi değildir. Başka bir takım unsurların göz önünde bulundurulması gerekir. Bu vesile ile belirtelim ki İslâm tarihinin mukaddem kaynaklarından olan Vâkıdî ve Ya'kübî, "ricâl" âlimleri tarafından mutemet sayılmamıştır. Bu sebeple diğer kaynaklardaki bilgilerle çatıştığı zaman bu iki kaynağın rivayetlerinin ihtiyatla kullanılması gereğinden hareketle fetih müjdesini Medine'ye getiren kişinin Sâriye değil, bir görevlisi olduğunu kabul etmek daha uygun olacaktır.

Bu arada Vâkıdî'nin bu konuyla ilgili bir başka rivayetine dikkât çekelim. Bu rivayette şöyle bir cümle mevcuttur: "...Bunun ardından Ömer'e Sâriye'nin mektubu geldi. Mektupta şöyle deniliyordu:..."¹¹⁵ Hadd-i zâtında bizzat Vâkıdî'nin bu rivayetinden de Medine'ye gelen kişinin Sâriye olmadığı anlaşılmaktadır. Yalnız burada bir müjdecî, haberci veya elçiden de söz edilmemekte, sadece Sâriye'nin mektubu mevzûbahs olunmaktadır.

Vâkıdî'nin bu son rivayetinde olduğu gibi Taberî'nin bir rivayetinde de fetih-ten sonra İslâm askerlerinin zafer kazanarak bölgeye hâkim olduklarını, halkını İslâm'a davet ettiklerini ve sükûneti sağladıklarını bildiren bir mektup gönderdik-

¹¹⁴ İbn Kesir, Bidâye VII, 131 (Vâkıdî'den naklen)

¹¹⁵ İbnü'l-Cevzi, Muntazam IV, 326; İbn Kesir, Bidâye VII, 131 (Vâkıdî'den naklen)

leri kaydedilir.¹¹⁶ Burada Sâriye'nin görevlendirdiği müjdeciden bahis yoktur.

Ama Muhibb et-Taberî, zafer müjdesini getiren “haberci” unsuru ile “mektup” unsurunu birleştirmekte ve: “..Aradan çok geçmeden Sâriye'nin mektubunu getiren bir elçisi geldi..” demektedir.¹¹⁷

Aslında Hz.Ömer döneminin haberleşme imkân ve usûlleri göz önünde bulundurulursa mektubu Medine'ye getiren bir şahsın varlığına mutlak ihtiyacın olduğu ve bu şahsın, mektubu sahibine iletmekle görevi sona eren bir ulak durumunda bulunmadığı kolaylıkla anlaşılacaktır. Dolayısıyla komutanın mektubunu getiren kişi, vuku bulan olayın canlı bir şahidi olarak zafer müjdesini verdiği gibi mektupta uzun uzadıya anlatılması mümkün olmayan önemli bazı hâdiseler hakkında da haberler ve bilgiler sunacaktır.

Bu bahisle ilgili son bir noktaya daha dikkat çekmek istiyorum. Mukaddem kaynaklarımız, Sâriye'nin Hz.Ömer'e fetih haberini bildirdiği bu yazılı belgeden “mektup” lafzıyla söz ederler. Şüphesiz bu belge, Ahmed Cevdet Paşa'nın, tâbiri isabetle tespit edip kullandığı gibi¹¹⁸ bir “fetih-nâme” idi. Buradan anlıyoruz ki fetih-nâme geleneği ta o dönemlerden itibaren başlamıştı.

SÂRİYE OLAYI MEDİNE HALKI TARAFINDAN NASIL ÖĞRENİLDİ?

Hz.Ömer'in “Yâ Sâriye, el-cebel, el-cebel!” ikazı üzerine Sâriye'nin dağa çekilerek yenilgiden kurtulup muzaffer olduğunu ve Medine'ye bir fetih-nâme gönderdiğini belirten bazı kaynaklar, sözkonusu olayın bizzat Sâriye'nin mektubunda yazılı olduğunu belirtirler.¹¹⁹ Buna göre Sâriye olayı, Medine'de onun gönderdiği mektup vasıtasıyla öğrenilmiştir.

Ama bazı rivayetlere bakılacak olursa olayı anlatan, fetih bölgesinden gelen habercidir.¹²⁰ Bu rivayetlerde habercinin söz konusu açıklamayı kendisinden birilerinin bilgi istemesi üzerine mi, yoksa olaya şahit olan biri sıfatıyla kendiliğinden mi yaptığı noktasında herhangi bir bilgi yoktur.

Buna mukabil Taberî'nin Târîh'inde Sâriye olayıyla alakalı olarak ikinci sırada yer verdiği Seyf'ten gelen bir rivayete göre bu müjdeciyeye Medine halkı Sâriye'nin durumunu, fetihle ilgili haberleri ve olay günü bir şey işitip işitmediklerini sormuş, halkın bu sorusu üzerine haberci: “Evet! ‘Yâ Sâriye, el-cebell!’ diye bir ses duyduk. Bu esnada neredeyse imha oluyorduk. Ses üzerine dağa sığındık ve Cenâb-ı Hak bize fethi müyesser kıldı.” cevabını vermişti.¹²¹ Bu rivayette Medine halkının gelen haberciye olay günü bir şey işitip işitmediklerini

¹¹⁶ Taberî, Târîh IV, 178

¹¹⁷ Muhibb et-Taberî, er-Rıyâdu'n-Nadıra II, 327. Süyûtî de Ebû Nuaym'in Delâil'inden naklen Sâriye'nin mektubunu, görevlendirdiği bir habercisinin getirdiğini belirtir. Bkz. Târîhu'l-Hulefâ, s. 126. Bu hususu daha uygun bularak Diyârbekrî ve A. Zeynî Dahlân da bu anlatım şeklini tercih etmişlerdir. Bkz. Diyârbekrî, Târîhu'l-Hamis II, 243; A. Zeynî Dahlân, el-Fütühât el-İslâmiyye I,139

¹¹⁸ A. Cevdet Paşa, Kısas-ı Enbiyâ I,410

¹¹⁹ Muhibb et-Taberî, er-Rıyâdu'n-Nadıra II, 327; İbn Kesir, Bidâye VII, 131-132; Süyûtî, Târîhu'l-Hulefâ', s. 126; Diyârbekrî, Târîhu'l-Hamis II, 243

¹²⁰ Beyhakî, Delâilü'n-Nübüvve VI, 370; İbnü'l-Esir, Üsdü'l-Ğâbe II, 306; Nevevî, Tehzîbü'l-Esmâ' II, 11; İbn Hacer, İsbâbe II, 3; Süyûtî, Târîhu'l-Hulefâ', s. 125-126

¹²¹ Taberî, Târîh IV, 179

sorduklarının özel olarak zikredilmesi dikkat çekmektedir.

Başka bir rivayet grubuna göre ise Hz.Ömer, gelen haberciden bilgi istemiş, onun bu isteği üzerine vuku bulan her şeyi anlatan¹²² haberci bu arada hezimetle karşı karşıya oldukları bu sırada “Yâ Sâriye, el-cebel!” diye bağırarak bir ses duyarak dağa çekildiklerini ve muzaffer olduklarını da ifade etmiştir.¹²³ Bu rivayetlerde Hz.Ömer’in neyi sorduğu ve hangi konularda bilgi istediği açıklanmış değildir. Herhalde harp sırasında kendi sesinin duyulup duyulmadığını sorduğu iddia edilemeyecektir. “Aslında Sâriye bu haberci ile bir de mektup gönderdiğine göre Ömer’in haberciden, başka bir şey sormasına ihtiyaç var mıdır?” diye de konu belki düşünülebilir.

Fakat kabul etmek gerekir ki gönderilen fetih-nâme’de harbin bütün safhalarının anlatılması mümkün değildir; Hz.Ömer’in fetihle ilgili mufassal bilgiyi haberciden istemesi gayet tabiidir. Ömer’in isteği üzerine anlatılan bilgilere tüm Medine halkının bir anda muttali olmaması, bilâhare bunların da gelip müjdeciden bilgi almış olabilecekleri ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır.

Bu sebeple getirdiği fetih-nâme’ye ilave olarak habercinin fetihle ilgili bazı açıklamalarda bulunması, Hz.Ömer’in daha geniş bilgi istemesi ve Medine halkının meraklarını gidermeleri, temeli itibariyle önemli bir farklılık olarak görülmemelidir. Ama az önce işaret ettiğimiz gibi bu tafsilatı bize aktaran rivayetlerde ayıklanması gerekli hususlar da vardır.

Sâriye’nin gönderdiği mektupla ilgili olarak üzerinde durulması gerekli bir noktaya daha temas edeceğiz. Süyüti, Târihu’l-Hulefâ’da şu rivayeti nakleder: “..Sâriye’nin elçisi onun mektubunu getirdi. Mektupta şunlar yazılı idi: ‘Düşman bizimle cuma günü karşılaştı. Onlarla cuma vakti oluncaya kadar çarpıştık. Tam bu sırada iki defa: ‘Yâ Sâriye, el-cebel’ diye bağırarak birini duyduk. Hemen dağa çekildik. Bunun üzerine hep düşmanımıza üstün geldik. Neticede Allah onları hezimete uğrattı ve öldürdü?’ Bu mektubu duyunca Ömer’in aleyhinde bulunan bazı kimseler: ‘Bırakın, bu adamı! Bu mektup onun adına uydurmadır.’ dediler.”¹²⁴

Burada mektubun uydurma olduğunu söyleyerek sahip olduğu muhtevayı kabul etmeyen kimselerin, Hz.Ömer’in aleyhinde bulunan muhalifleri olduklarının belirtilmesi, dikkât çekicidir. Acaba anlatılan olayı kabul etmeyen kimselerin, Hz.Ömer’in aleyhtarları ile aynı konuma düşecekleri vurgulanarak bir baskı unsuru mu oluşturulmaya çalışılmıştır? Yoksa Hz.Ömer’in meşhur otoritesine rağmen muhaliflerinin fikirlerini rahatça söyleyebilecekleri serbest bir vasatın olduğu mu böylece ispatlanmak istenmektedir? Süyüti’nin Ebû Nuaym’dan naklen verdiği bu rivayet değerlendirilirken mukaddem diğer İslâm tarihi kaynaklarının hiç birinde bulunmaması da herhalde göz önünde bulundurulmalıdır.

¹²² İbn Haldûn, Târih II, Bakıyye, s. 123

¹²³ İbn Teymiyye, Mecmû’u Fetâvâ XI, 278; İbn Kesîr, Bidâye VII, 131; İbn Hacer, İsbâbe II, 3; Süyüti, Târihu’l-Hulefâ’, s. 125

¹²⁴ Süyüti, Târihu’l-Hulefâ’, s.126. Süyüti’nin, Ebû Nuaym’in Delâil’inden aktardığı bu rivayete A. Zeyni Dahlân da yer vermektedir. Bkz. el-Fütühât el-İslâmiyye I,139

HZ.ÖMER'E GETİRİLEN HEDİYE

Sâriye olayı ile ilgili olarak Seyf'ten iki farklı rivayet nakleden Taberî'nin ikinci rivayetine göre Sâriye, zafer sonrası elde edilen ganimetler arasından ayırdığı bir mücevher sandığını Hz.Ömer'e göndermişti. Seyf, bu mücevher sandığının Halife için nasıl ayrıldığını, Halife'ye müjdecinin gelişini ve Hz.Ömer'le karşılaşmasını, hediyeye karşı Hz.Ömer'in tavrını detaylı bir şekilde verir. Fakat bir kaç sahife ileride yine 23/644 sene olayları arasında Seleme b. Kays el-Eşce'î adlı bir komutanın Kürtlerle savaşından söz ederken önce İbn Avn'dan, ardından da küçük farklılıklarla Seyf'ten iki rivayet aktarır. Bu rivayetlerde harp sonrasında Seleme b. Kays'ın Halifeye hediye olarak gönderdiği mücevher kutusu, elçinin Medine'ye gelişi ve Halifenin tavrı yine mufassal bir şekilde anlatılır. Bu hediye meselesiyle alakalı olarak Sâriye olayı ile Seleme olayı şaşılacak derecede büyük benzerlikler göstermektedir.

Şimdi iki olay arasında bir mukayese imkânı sağlamak ve değerlendirmemize esas olmak üzere bu iki hâdisenin konumuzla ilgili kısımlarını aktarmak istiyoruz.

Seyf'e göre Sâriye'nin hediye gönderme meselesi şöyle cereyan etmiştir: „..Sâriye, ganimetler elde etti. Ganimetler arasında içinde mücevher dolu bir sandık vardı. Sâriye bu sandığı Ömer'e hediye etmek üzere İslâm askerlerinin başışlamalarını istedi. Onlar da haklarından vazgeçerek başışladılar. Bu mücevher kutusunu, fetih müjdesiyle birlikte bir adamla gönderdi. Elçiler ve heyetlere hediyeler verilir ve ihtiyaçları karşılanırdı. Bu gönderdiği adama Sâriye dedi ki: 'Ömer'den alacağın mükâfaattan ödemek üzere ailenin ihtiyaçları ve yol masrafları için borç bul.' Adam Basra'ya geldi ve söyleneni yaptı. Sonra yola çıkıp Ömer'e geldi. Geldiği zaman Ömer'i elinde devesini sürdüğü sopası olduğu halde halka yemek yedirirken buldu. Ömer, haberciyi görüp elindeki sopasıyla ona yöneldi ve 'Otur!' dedi. Adam oturdu. Neticede halk yemeği yiyince Ömer oradan ayrıldı. Haberci de kalkıp peşine takıldı. Ömer onu karnı doymayan biri zannetti. Evinin kapısına varınca adama: 'Gir' dedi. Fıncıya sofrayı müslümanların mutfağına götürmesini emretmişti. Eve girip oturunca yemeği getirildi: Ekmek, zeytinyağı ve iri tuz.. Sofra konuldu. Ömer, hanımına seslendi: 'Çıkıp sen de yemez misin?!' Hanımı cevap verdi: 'Bir yabancı olduğunu hissediyorum!' Ömer: 'Evet!' deyince kadın 'Eğer yabancı erkekler yanına çıkmamı isteseydin bana şu elbiseden başka bir elbise alırdın.' dedi. Ömer sordu: 'Senden: 'Ali'nin kızı ve Ömer'in hanımı Ümmü Külsüm!' diye bahsedilmesine razı değil misin?!' Kadın şu cevabı verdi: 'Bu bana ne sağlar?!' Sonra Ömer, haberciye yöneldi ve 'Yaklaş, ye! Şayet bizim hanımın gönlü olsaydı soframız gördüğünden daha iyi olurdu.' dedi. Ömer ve adam oturup yediler. Yemek bitince adam: 'Ya Emîra'l-mü'minin, ben Sâriye b. Züneym'in elçisiyim!' dedi. Bunun üzerine Ömer: 'Merhaba, hoşgeldin!' deyip onu yanına iyice yaklaştırdı; öyle ki adamın dizi, Ömer'in dizine değdi. Ömer ona müslümanların ve Sâriye'nin durumunu sordu; haberci de anlattı. Ardından adam mücevher kutusundan bahsetti. Ömer, adamın yüzüne baktı ve bir çığlık attı. Sonra şöyle dedi: 'Hayır, hemen bunu götürüp orduya taksim etmedikçe hatır, gönül yok!' Ardından da adamı kovdu. Haberci dedi ki: 'Ya Emîra'l-mü'minin, devemi yorup takatsız bıraktım; bana verilecek ödüle karşılık borçlandım. Bana masraflarıma karşılık mükâfatımı ver!' Adam o kadar ısrar etti ki neticede Ömer onun devesini

zekât develerinden birisiyle değiştirdi, ama adamın devesini alıp zekât develeri arasına koydu. Böylece elçi, Ömer tarafından azarlanmış ve kendisine hiç bir şey verilmemiş olarak dönüp Basra'ya geldi ve Ömer'in emrini yerine getirerek mücevherleri orduya dağıttı."¹²⁵

Taberî'nin İbn Avn'dan aktardığı Seleme b. Kays'ın hediye göndermesi ile alakalı rivayeti ise şu şekildedir: "Seleme şöyle anlatır: .. Müşriklerle çarpıştık; Allah onlara karşı bize nusratını verdi. Bir kısmını öldürdük, esirler aldık, ganimet elde ettik. Seleme ganimetler arasında bir zinet gördü ve askerlerine: 'Bu, sizin için pek önemli değildir; Emîru'l-mü'minin'e bunu göndermemize rıza gösterir misiniz? Onun gelen-gideni ve ihtiyacı vardır.' dedi. Askerler: 'Olur, razıyız!' dediler. Seleme bu zineti bir kutuya koydu ve kendi kavminden bir adamla gönderdi. Ona şöyle dedi: 'Bu kutuyu al! Basra'ya varınca Emîru'l-mü'minin'in vereceği mükâfaattan ödemek üzere iki binit satın al; bunlara kendin ve hizmetçin için bol azık da yükle ve Emîru'l-mü'minin'e git!'

"Bu adam diyor ki: Böylece hareket ettim ve Emîru'l-mü'minin'e vardım. Bu sırada o, çobanın yaptığı gibi elindeki bir sopaya dayanarak halka yemek yediriyor ve sofranın etrafında dolaşarak: 'Yerfe!' Şunlara et ilâve et, şunlara ekmek ver, şunlara çorba ver!' diyordu. Yanına götürülünce bana: 'Otur!' dedi. Ben de halkın en aşağısına oturdum. Baktım, bir yemek ki, benim yemeğimden daha yavan; benim yemeğim bundan daha iyi idi. İnsanlar yemeği tamamlayınca Ömer: 'Yerfe!' Sofrayı kaldır, sonra yanına gel!' dedi. Ben Ömer'in peşine takıldım; eve, sonra odaya girdi. Ben de izin isteyip selam verdim. Bana izin verince yanına girdim. Bir de ne göreyim: Kuru bir kilim üzerine oturmuş, içi sert hurma lifi ile doldurulmuş iki deri yastığa yaslanmış!.. Bu yastıklardan birini bana attı; üzerine oturdum. Baktım: sofada bir salon, salonda da bir oda var ve küçük bir perde ile örtülü.. Ömer seslendi: 'Ümmü Külsûm, yemeğimizi getir!' Hanımı ona biraz ekmek, zeytinyağı ve yanında iyi çekilmemiş iri tuz bulunan bir sofraya uzattı. Ömer: 'Ümmü Külsûm, yanımıza gelip bizimle beraber bu yemekten yemez misin?' dedi. Kadın: 'Yanında bir adamın olduğunu hissediyorum.' dedi. Ömer: 'Evet, bu şehirden olduğunu zannetmiyorum, galiba yabancı.' cevabını verdi. -Haberci der ki: Ömer bunu söyleyince beni tanımadığını anladım- Hanımı şöyle dedi: 'Yabancı erkeklerin yanına çıkmamı isteseydin, bana İbn Ca'fer'in hanımına; Zübeyr'in karısına; Talha'nın hanımına aldığı gibi bir elbise alırdın.' Ömer dedi ki: 'Sana, Ali b. Ebî Tâlib'in kızı ve Emîru'l-mü'minin Ömer'in karısı' denilmesi yetmez mi?' Sonra haberciye dönüp: 'Haydi ye! Şayet gönlü tutsaydı sana bundan daha güzel yemek yedirirdi.' dedi. Adam diyor ki: Biraz yedim -Benim yanımdaki yemek, bundan daha iyi idi- Ömer de yedi; ondan daha güzel yemek yiyen birini görmedim; ne eli ile ne de ağızıyla yemeği aslâ batırmıyordu. Sonra: 'İçecek bir şey getirin!' dedi. Büyük bir bardak içinde arpa seviki getirdiler. Hizmetçiye: 'Adama ver!' dedi. Biraz içtim, benim sevikim, bundan daha lezzetli idi. Sonra kendisi alıp içti, öyle ki bardağı alnına yapıştırdı. Ve Cenâb-ı Hakk'a hamdetti. Ben dedim ki 'Emîru'l-mü'minin yemeğini yedi ve doydu; içti ve kandı. Şimdi benim ihtiyacımı gör, ey mü'minlerin emîri!'

¹²⁵ Taberî, Târih , IV, 178-179

Sordu: 'Nedir, ihtiyacın ?' şu cevabı verdim: 'Ben, Seleme b. Kays'ın elçisiyim!' Bunun üzerine: 'Merhaba, Seleme b. Kays'a ve elçisine! Bana Muhacirün'dan bahset, durumları nasıl?' dedi. 'Onlar, arzu ettiğin gibi selâmet ve düşmanlarına karşı zafer içindeler.' diye cevap verdim. Yine sordu: 'Fiatlar nasıl?' cevap verdim: 'Çok ucuz!' 'Peki, et kaç para? Et, Arapların kütüğüdür; Araplar ancak bu kütükleri ile düzelirler.' diye sordu. Dedim ki: 'Orada inek eti şu, koyun eti şu fiyatadır, yâ Emîra'l-mü'minîn!' Biz sefere çıkıp müşriklerle karşılaştık. Bize emrettiğin şekilde onları İslâm'a çağırdık, fakat reddettiler. Vergi vermeye çağırdık, kabul etmediler. Bunun üzerine onlarla çarpıştık ve onlara karşı Allah bize nusratını verdi; bir kısmını öldürdük, esirler aldık ve ganimet elde ettik. Seleme bu ganimetler arasında bir zinet gördü ve askerlere: 'Bu sizin için pek önemli değil! Emîru'l-mü'minîn'e göndermeme rızanız olur mu?' dedi. Onlar da: 'Olur!' dediler.' Haberci der ki: Bu sırada, getirdiğim mücevher kutusunu çıkarıp açtım. Ömer, kâh kırmızı, kâh sarı, kâh yeşil rengârenk pırlantaları görünce hemen fırladı. Sonra elini böğrüne koydu ve 'Böyle bir şey olursa Allah Ömer'in karnını doyurmasın!' dedi. Bu sırada kadınlar bu kutuyu benim saklayacağımı zannettiler ve örtünün yanına geldiler. Ömer emretti: 'Topla getirdiğin bu şeyleri!' Sonra seslendi: 'Yerfe! Vur, şunun boynuna!' Adam diyor ki: Ben kutuyu toplamaya çalışıyordum, hizmetçi de boynuma vuruyordu. Ömer'e dedim ki: 'Binitimin takati kesildi; bana bir binit ver!' Emretti: 'Yerfe! Bu adama zekât develerinden ikisini ver!' Sonra bana döndü ve: 'Bu develeri, senden daha muhtaç biriyle karşılaşırsan ona verirsin.' dedi. 'Hay hay, yâ Emîra'l-mü'minîn!' dedim. Ömer, ikaz etti: 'Vallahi eğer müslümanlar, bu ganimet aralarında paylaşılmadan evvel kışlaklarından dağılacak olurlarsa ben sana da, efendine de yapacağımı bilirim!'

"Haberci der ki: Deveme binip yola çıktım ve Seleme'nin yanına vardım. Ona dedim ki: 'Bana verdiğin bu görevi Allah bana mübarek kılmadı. Benim ve senin başına bir musibet gelmeden hemen bu ganimeti taksim et!' Seleme de taksimatı yaptı. Gerçek değeri, yirmibin dirhemden daha fazla olduğu halde bir pırlanta (çokluğu dolayısıyla) beş veya altı dirheme satılıyordu."¹²⁶

Bu rivayetin ardından Taberî, İbn Avn'ın rivayetindeki lâfızlarla aynı ma'nâya gelen bazı kelime ve cümle değişikliklerini ihtiva eden ve bazı küçük ilâve bilgiler getiren Seyf'in rivayetini sadece İbn Avn'dan ayrılan yönleriyle verir.¹²⁷ Dolayısıyla Seleme olayıyla ilgili olarak Taberî'nin aktardığı İbn Avn ve Seyf rivayetleri muhteva itibariyle birbirinin aynıdır ve bunda yadırganacak bir husus yoktur.

Fakat işin ilginç tarafı, bu araştırmamıza konu teşkil eden Sâriye olayı ile Seleme olayında hediye meselesiyle ilgili olarak çizilen senaryo görüldüğü gibi - ufak-tefek tafsilâtla alâkalı farklılıklar ya da ilaveler bir tarafa bırakılacak olursam tamamen aynıdır ve artık bunu tabii karşılamamız, ya da bir izah yolu bulmamız mümkün değildir.

Sâriye veya Seleme için böyle bir olay olmuş mudur, olduysa Sâriye ile mi, yoksa Seleme ile mi alâkalıdır, bunu bilemiyoruz. Ancak açıkça anlaşılan odur ki

¹²⁶ Taberî, Târih IV, 187-189

¹²⁷ Taberî, Târih IV, 189-190

iki komutanla ilgili bilgiler, râviler tarafından birbirine karıştırılmıştır. Üstelik Seyf, hem Sâriye, hem de Seleme için aynı ifadelerle aynı meseleden bahsetmiştir. Bu yönüyle sözü edilen rivayetlere güvenmemek gerekecektir.

Öte taraftan bu rivayette yer alan bilgilerden bir kısmı da tenkide açıktır. Meselâ elinde bir sopa ile âdeta sürü yerine konulmuş insanların yemek yemelerini kontrol eden ve her haliyle uzaktan gelmiş bir yabancı olduğu anlaşılan misafiri sopasıyla karşılayıp oturtan "bedevi Ömer" portresi, acaba "..Eğer sen kaba, katı yürekli olsaydın şüphesiz etrafından dağılıp gitmişlerdi bile.."128 âyetine muhatap olan Ömer, ashabına devamlı olarak hüsn-ü muameleyi, rıfk ve yumuşak davranışı emreden ve "Ya Rabbi! Kim ümmetimin herhangi bir işini üzerine alır da onlara yumuşaklık ve güzellikle davranırsa sen de ona güzellik ve rıfkla muamele et!"129 diye dua eden bir Peygamber'in eğitiminden geçmiş Ömer'in gerçek kişiliği ile bağdaşır mı?!..

Şunu da hemen ekleyelim ki görevi sadece komutanın mesajını iletmek ve fethi müjdeleyip bir vazife olarak kendisine havale edilen hediye Hz.Ömer'e sunmak olan bir elçinin, hediye meselesinde hiç bir suçu da olmadığı halde Hz.Ömer tarafından "Elçiye zeval olmaz." kaidelerini hiçe sayarak dövdürüldüğü ve en ağır cezaya çarptırılmakla tehdit olunduğu kabul edilebilir mi?

Bu vesile ile belirtelim ki kaynaklarımızda Hz.Ömer'e atfedilen sert mizaç, genellikle mübalağa ile büyütülmüş, hattâ Hz.Ömer'e haddi, ziyadesiyle aşan bir takım hikayeler nispet edilmiştir. Bunlara bakılacak olursa Hz.Ömer, en ufak bir hadisede kılıcını sıyıran, en küçük bir hatâda kamçısını şaklatan mütehevvir bir şahıstır. Oysa ki şayet Ömer'in hiddeti ve şiddeti varsa bu, zulme ve haksızlığa karşıdır; insanlara karşı zulmeden kâfirlere karşıdır. Ya değilse İslâm toplumunun birer elemanı olan, bir takım hatâları olsa bile aslında samimi duygular taşıyan müslümanlara karşı Ömer'den rahmet ve merhametten başka bir şey beklenebilir, beklenmemelidir. Çünkü bu ümmetin Hz.Ebübekir'den sonra en hayırlısı olduğu kabul edilen Ömer elbette: "Muhammed, Allah'ın elçisidir. Onun yanında bulunanlar, kâfirlere karşı şiddetli, kendi aralarında merhametlidirler."130 âyetini çok iyi biliyordu. Her müslümanın bu özelliği taşıması icap ederken bu ümmetin en hayırlılarından biri olan Hz.Ömer'in, defalarca okuduğu ve anlamını ruhuna olduğu kadar hayatına da nakşettiği bu âyet-i kerimeye muhalif hareket ettiğini nasıl düşünebiliriz?!..

Bu sebeple gerek İslâm tarihi, tefsir ve hadis kaynaklarında gerekse terâcim ve menâkıb kitaplarında yer alan Ömer tasvirlerinin bu açıdan yeniden incelenmesi gerektiği kanaatindeyiz.

Seyf ve İbn Avn rivayetlerine tekrar dönecek olursak; Hz.Ömer'in Irak cephesindeki harplerle ilgili haberleri merak ve heyecan içerisinde beklediği günlerde Medine'ye dışarıdan gelen ve her hâlimden yabancı olduğu anlaşılan elçiye Hz.Ömer'in başlangıçta gerekli ilgiyi göstermediğini, halifenin evinde oturup karşılıklı yemek yedikleri halde kim olduğu ve ihtiyacının ne olduğunu hiç sormadığını, yemek bittikten sonra dahi elçi kendisini tanıtıncaya kadar onun

128 Âlü İmran (3): 159

129 Müslim, İmâret 19; İbn Hanbel VI, 93

130 Fetih (48): 29

sesini çıkarmadığını ma'kul kabul edebilir miyiz?!

Sâriye olayıyla ilgili rivayette geçmemekle birlikte bu naklin mâhiyeti hakkında ip ucu olabilir düşüncesiyle son olarak bir noktaya daha dikkât çekmek istiyoruz: Her halde ne kadar bol olursa olsun, normalde yirmi bin dirhemden fazla eden bir pırlantanın beş-altı dirheme düşmesi söz konusu olmaz.

Bütün bu hususlar göz önünde bulundurulduğu takdirde Sâriye veya Seleme tarafından Hz.Ömer'e gönderilen hediye ile alâkalı rivayeti şüphe ile karşılamak gerekecektir. Bunu söylerken olayı tümünden reddetmeyi kastetmiyoruz. Sâriye ya da Seleme -hangisi ise Allah bilir- ganimetler arasından Hz.Ömer'e kıymetli bir hediye göndermiş; ama Hz.Ömer bunu kabul etmeyerek geri çevirmiştir.¹³¹ Böyle bir uygulama onun takip ettiği devlet ve millet malı politikasına da uygundur. Ama bu temel olay, râviler tarafından aktarılırken kabulü mümkün ve ma'kul olmayan birçok ilave ile zenginleştirilmiştir.

Buraya kadar, Sâriye olayı ile ilgili rivayetleri ihtiva ettikleri unsurlar açısından karşılaştırmalı bir şekilde incelemeye çalıştık. Bu rivayetlerde gördüğümüz şaşırtıcı boyutlardaki ihtilaf ve hadd-i zâtında olayın anlatımlara göre bizzat dayandığı temel, öteden beri İslâm âlimlerinin dikkatini çekmiş ve onları olayla ilgili, rivayetlerle ilgili bir takım değerlendirmeler yapmaya sevketmiştir. Yalnız hemen belirtelim ki bu araştırma ve değerlendirmeler genellikle ya bir, ya da bir kaç cümle ile sınırlı kalmıştır. Sadece çağdaş hadis âlimlerinden Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, kendisinin hayatının ele alındığı ve bazı makalelerinin toplandığı, Muhammed b. İbrâhîm eş-Şeybânî tarafından hazırlanan "Hayâtü'l-Elbânî ve Âsârüh" adlı kitapta "Yâ Sâriye el-cebel" başlığı altında bu konuya girmiştir. Ama Elbânî bu konuya sadece beş sahife ayırdığı makalesinde Sâriye olayı ile alâkalı bir kaç rivayeti aktarmış, hadis ve hadis ricâliyle meşgul olmasının tabii bir yansıması olarak ve maharetle, aktardığı rivayetlerde geçen râvileri güvenilirlik açısından bir incelemeye tâbi tutmuş, sonra da Sâriye olayı ile ilgili kanaatini ortaya koyarak kısaca bu noktada karşılaşılan bir takım yanlış anlayışları tenkit etmiştir.¹³² Elbânî'nin bu beş sahifelik incelemesinden başka -bilebildiğimiz kadarıyla- Sâriye olayı ile alâkalı ciddi ve kapsamlı bir çalışma mevcut değildir.

Söz konusu hâdise ile alâkalı olarak erişebildiğimiz tüm rivayetleri incelemeye tâbi tuttuğumuz bu çalışmada olayla ilgili son değerlendirmeyi yapmazdan evvel, daha önceki âlimlerin kısaca da olsa düşünce ve değerlendirmelerine burada yer vermeyi faydalı görüyorum. Bu değerlendirmeler, olayla ilgili rivayetlerin senedi ve olayın temel yapısı noktasında olmak üzere iki kısma ayrılabilir. Şimdi öncelikle senedleri açısından Sâriye olayı hakkında söylenenleri görelim:

¹³¹ Nitekim bizim bu düşüncemizi haklı çıkaracak şekilde İbn Haldûn, hediye meselesine sadece şu cümlelerle temas eder: "...Müslümanlar, kâfirlerden ganimet elde ettiler. Bu ganimetler arasında bir mücevher kutusu vardı. Sâriye bunu askerlerden bağışlayıp haklarından vazgeçmelerini istedi ve bu mücevher kutusunu fetih müjdesiyle birlikte Ömer'e gönderdi. Elçi gelince Ömer ona durumu sordu; o da her şeyi anlattı ve mücevher kutusunu ona verdi. Ama Ömer bunu kabul etmeyip orduya dağıtılmasını emretti. Bunun üzerine haberci mücevherleri geri götürdü ve Sâriye askerler arasında taksim etti." Bkz. Târih II, Bakıyye, s. 123

¹³² Bkz. Şeybânî, Hayâtü'l-Elbânî I, 456-460

SENEDLERİ AÇISINDAN SÂRIYE OLAYI

Sâriye olayına yer veren mukaddem kaynaklarımız, yaşadıkları dönemin tedvin usûlleri içerisinde aktardıkları rivayetin senedini de vermiş, fakat sened üzerinde fikir beyanında bulunmamış, bu işi konuyla özel olarak ilgilenenlere ya da rical âlimlerine bırakmışlardır. Genel olarak tüm râvileri belli bir tertip ile ele alarak inceleyen, bu râvileri ta'dil veya cerh eden ilk rical âlimlerinin eserlerinden şüphesiz Sâriye olayı râvilerinin durumu ayrı ayrı tespit edilerek, buradan hareketle ele alınan rivayetin sıhhati konusunda bir neticeye gidilebilir. Bu iş kısmen de olsa yapılmıştır ve hadd-i zâtında İslâm tarihçilerinden çok, hadisçileri alâkadar eden bir husustur. Bu sebeple Sâriye olayıyla ilgili rivayetleri ayrı ayrı ele alarak senedlerinde geçen râvileri teker teker inceleme işini hadisçilere bırakarak önceki âlimlerin bir-iki sened değerlendirmesini aktarmak istiyoruz.

Bu konuda bize malzeme veren ilk kaynak, İbn Kesîr'dir. İbn Kesîr, Vâkıdî'de yer alan ve Nâfi'b. Ebî Nu'aym'in, İbn Ömer'in azadlısı Nâfi'den aktardığı rivayeti verdikten sonra bu rivayeti el-Lâlekâî'nin, Mâlik-Nâfi'-İbn Ömer yoluyla tahrir ettiğini belirtir ve bu rivayetin İmam Mâlik'e nispetinin kabul edilebilir olmadığını söyler.¹³³

Buna karşılık İbn Kesîr, Abdullah b. Vehb'ten Yahya b. Eyyüb-İbn Aclân-Nâfi'-İbn Ömer yoluyla aktarılan rivayeti naklettikten sonra: "Bu, ceyyid, hasen bir isnâddır." der.¹³⁴ Beyhakî'nin Delâil'inde tahrir ettiği¹³⁵ bu rivayete yer veren İbn Hacer ve Süyûtî'de de rivayetin ardından "Bu, hasen bir isnâddır." değerlendirmesi zikredilmiştir.¹³⁶

Son dönem İslâm tarihçilerinden A. Zeynî Dahlân ise "Bu olayı bir çok hadis imamı sahih senedlerle rivayet etmiştir." der¹³⁷ ve başka bir değerlendirme yapmaz.

Sâriye olayı ile ilgili rivayetlerin senedleri üzerinde şimdiye kadar gördüğümüz değerlendirmelere nispetle en geniş incelemeyi 1999 tarihinde kaybettiğimiz çağdaş muhaddis M. Nâsıruddîn el-Elbânî yapmaktadır. Elbânî'nin bu çalışmasında yaklaşık üç sahife ayırdığı sened incelemesinde izlediği yol, önce senediyle beraber rivayeti de vermek, sonra senedde yer alan bir iki râvî hakkında fikir beyan etmektir. Biz burada Elbânî'nin tüm söylediklerini ve naklettiklerini iktibas edecek değiliz. Sadece râvî değerlendirmelerini vermek istiyoruz. Elbânî, Ebûbekr b. Hallâd'ın tahrir ettiği ve Muhammed b. Osman b. Ebî Şeybe-Ahmed b. Yûnus-Eyyüb b. Hût-Abdurrahman es-Sirâc-Nâfi' yoluyla nakledilen rivayeti verdikten sonra der ki: "Ben derim ki: Eyyüb b. Hût, et-Takrîb'te de belirtildiği gibi metrûk'tür."¹³⁸ Beyhakî'nin İbn Aclân-İyâs b. Kurra yoluyla yaptığı benzer bir nakil için: "Bu rivayetin isnadı ve metni ğarîb'tir." değerlendirmesini aktaran¹³⁹ Elbânî, İbnü'l-Esir'in Üsdü'l-Ğâbe'sinden Furât b. es-Sâib-Meymûn b.

¹³³ İbn Kesîr, Bidâye VII, 131

¹³⁴ a.y.

¹³⁵ Beyhakî, Delâil VI, 370

¹³⁶ İbn Hacer, İsbâbe II, 3; Süyûtî, Târîhu'l-Hulefâ', s. 125

¹³⁷ A. Zeynî Dahlân, el-Fütühât el-İslâmiyye 1,139

¹³⁸ Şeybânî, Hayâtü'l-Elbânî 1,456

¹³⁹ a.y.

Mihrân-İbn Ömer yoluyla aktarılan uzunca bir rivayeti olduğu gibi verir; rivayetin sonunda da şunları söyler: “Derim ki: Bu gerçekten vâhî bir seneddin (هذا السناد واه) (جداً) Furât b. es-Sâib hakkında Buhârî ‘münkeru’l-hadîs’ der, Dârakutnî ve başkaları, onun ‘metrûk’ olduğunu belirtirler. Ayrıca İmam Ahmed: ‘Bu adam, Muhammed b. Ziyâd et-Tahhân’ın bir benzeridir. Ona yapılan tüm ithamlar Furât için de geçerlidir.’ demiştir.”¹⁴⁰

İbn Kesir’in yukarıda sened değerlendirmesini verdiğimiz İbn Aclân rivayetini aktaran Elbânî, naklin sonunda: “İbn Kesir: ‘Bu, ceyyid hasen bir isnaddır.’ der; gerçekten de dediği gibidir.” diyerek bu rivayeti sahih gördüğünü belirtir.¹⁴¹ Bu noktada İbn Kesir’e katılan Elbânî, Sâriye olayına ait farklı rivayetleri de aktardıktan sonra: “Bunlar, birbirini destekleyen tarîklerdir.” diyen¹⁴² İbn Kesir’e itiraz eder: “Ben derim ki: İbn Kesir’in bu sözü tartışma götürür. Çünkü bu olayla ilgili rivayetlerin tarîk’lerinin çoğu Seyf b. Ömer ve Vâkıdî’ye dayanmaktadır. Bu ikisi de kezzâb’tır. Bir başka rivayet Nâfi’ yoluyla İmam Mâlik’e dayanmaktadır. Zâten bu rivayet hakkında bizzat İbn Kesir: ‘Bu rivayetin Mâlik’e nispeti tartışma götürür.’ demiştir.”¹⁴³

Bütün bu sened değerlendirmelerinden sonra Elbânî’nin vardığı sonuç şu şekildedir: “Yukarıda yapılan açıklamalardan açıkça ortaya çıkmıştır ki Sâriye olayı ile ilgili tarîklerden İbn Aclân rivayeti dışında hiç bir tarîk sahih değildir. İbn Aclân rivayetinde de Hz.Ömer’in: ‘Yâ Sâriye, el-cebell!’ diye nida ettiği, ordunun bu sesi duyduğu ve bu sayede zafer kazandığı hususlarından başka hiç bir şey yoktur.”¹⁴⁴

Şimdi yukarıda belirttiğimiz üzere İbn Kesir ve İbn Hacer’in de “Ceyyid, hasen” bir isnada sahip olduğunu belirterek sahih gördükleri rivayeti senediyle beraber aktararak bu bahse son verelim:

“Abdullah b. Vehb-Yahyâ b. Eyyûb-İbn Aclân-Nâfi’ kanalıyla İbn Ömer’den nakledildiğine göre Ömer bir ordu hazırladı ve başına Sâriye adında birini komutan tayin etti. İbn Ömer der ki: Ömer hutbe okurken (ya da konuşma yaparken) ‘Yâ Sâriye, el-cebel, yâ Sâriye, el-cebel!’ diye bağırmağa başladı ve bu şekilde üç defa seslendi. Bir süre sonra ordunun elçisi geldi. Ömer ona durumu sordu. Elçi dedi ki: ‘Yâ Emira’l-mü’minîn! Yenilmiştik. Biz bu vaziyette iken birden üç defa ‘Yâ Sâriye, el-cebel!’ diye bağırın birini duyduk. Sırtımızı dağa verdik. Allah onları mağlup etti.’ Adam bunları anlatınca Ömer’e: ‘Sen de böyle bağırıştın!’ denildi.”¹⁴⁵

TEMEL YAPISI AÇISINDAN SÂRİYE OLAYI

Senedi açısından olduğu gibi temel yapısı itibariyle de Sâriye olayı üzerinde geçmişte yapılmış bir takım değerlendirmeler olmuştur. Peşinen belirtelim ki

¹⁴⁰ Şeybânî, Hayâtü’l-Elbânî I, 457-458

¹⁴¹ Şeybânî, Hayâtü’l-Elbânî I, 457

¹⁴² Bkz. İbn Kesir, Bidâye VII, 132

¹⁴³ Şeybânî, Hayâtü’l-Elbânî I, 457

¹⁴⁴ Şeybânî, Hayâtü’l-Elbânî I, 458

¹⁴⁵ İbn Kesir, Bidâye VII, 131; İbn Hacer, İsâbe II, 3

birçok kaynak, bu olayı ya "Hz.Ömer'in Kerametleri" başlığı altında almış ya da olayı aktarmaya başlarken veya aktarımdan sonra bunun Hz.Ömer'in kerametlerinden olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁶

Bu kerametın, yani ordunun durumuna Hz.Ömer'in muttali olmasının ve Sâriye'ye bağırmasının keşf yoluyla mı, yoksa ilham vasıtasıyla mı olduğu konusunda rivayetlerde yer alan hususlara daha önce temas etmiştik. Burada ilave olarak belirtelim ki Muhibb et-Taberî, "Hz.Ömer'in Kerametleri ve Mükâşefeleri" başlığını vererek¹⁴⁷ bu kerametın keşf yoluyla vuku bulunduğunu vurgulamaktadır. Nebhâni de Tâcüddin es-Sübki'den naklen bu esnada Hz.Ömer için keşf vuku bulunduğunu ve gözünün önünden perde kalkarak onların hâlini, gerçekten onların arasında imiş gibi gördüğünü, hattâ "tayy-ı mekân" dediğimiz hâdise ile gerçekte onların arasında olduğunu iddia etmektedir.¹⁴⁸

"..Bugün çağdaş psikologların 'vision' diye adlandırdıkları mükâşefe veya rü'yet, daha açık ve daha hayret verici bir şekilde meşhur Sâriye olayında karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, psikologların telepati veya altıncı his çerçevesinde algıladıkları bir şeydir." cümleleriyle konuya girip Sâriye olayı ile ilgili bir rivayeti aktaran Abbas Mahmûd el-Akkâd, arkasından şunları söyler: "Bu olayı akla, ilme veya tecrübeye dayanarak kesinlikle reddetmeyi gerekli kılacak bir sebep yoktur. Çünkü akıl, böyle bir olayı reddetmez. Asrımızın psikoloji alimleri bu ve benzeri olayları reddetme konusunda ittifak etmiş değildir. Bilâkis bunlardan bir kısmı telepati üzerinde denemeler yapmış ve müşahedelerini kaydetmişlerdir. Üstelik bu adamlar herhangi bir dine inananmayan ateistlerdir."

"Dikkat çekmek gerekirse bu meyanda bu olayı nakletmekten maksat şudur ki Hz.Ömer, ya firâset yoluyla, ya doğru tahminlerle, ya rü'yetle veya keşifle ya da uzak görüşlülük ile gaybî sırları keşfetme konusunda çağdaşları arasında meşhur idi.. O, bütün görüşlerinde Cenâb-ı Hakk'ın vergisine mazhar olmuş, büyük bir dahi ve mümtaz bir şahsiyetti."¹⁴⁹

Görüldüğü gibi Akkâd, Sâriye olayını bir keşf olarak kabul etmekte ve reddetmeye gerek olmadığını belirtmektedir. İşin dikkat çekici tarafı, ona göre bu yolla gaybî sırlar bilinebilir ve Hz.Ömer bu yönüyle meşhur olmuştur.

Buna mukabil Elbâni, Sâriye olayını keşf ile izah etmeye kesinlikle karşıdır. Olayın aslını kabul eden ve yukarıda belirttiğimiz gibi bu konuda sadece İbn Aclân rivayetinin sahih olduğunu belirten Elbâni'ye göre burada söz konusu olan husus ilhamdır; bunu garip de görmemek gerekir. "Bu olayda Ömer için keşfin vuku bulunduğu ve İslâm ordusunu bizzat gözüyle gördüğüne delâlet edecek bir şey yoktur." diyen Elbâni, Sâriye olayını delil göstererek bazı tasavvufçuların evliya için keşf ve kalblerden geçen şeylere muttali olabilme iddialarının, bâtılların en bâtılı olduğunu söyler. Ona göre bu özellik, yani gaybı bilme ve

¹⁴⁶ Meselâ bkz. Muhibb et-Taberî, er-Rıyâdu'n-Nadira II, 326; Nevevî, Tehzibü'l-Esmâ' II, 10; İbn Teymiyye, Fetâvâ XI, 276, 278; Süyûtî, Târihu'l-Hulefâ', s. 125; Nebhâni, Câmi'u Kerâmâti'l-Evliyâ' I, 93; aynı müellif, Huccetullâh ale'l-Âlemin, s. 860-861

¹⁴⁷ Muhibb et-Taberî, er-Rıyâdu'n-Nadira II, 326

¹⁴⁸ Nebhâni, Câmi'u Kerâmâti'l-Evliyâ I, 93

¹⁴⁹ Akkâd, Mevsû'a II, 325-326

kalblerdekini okuma, ancak Allah'a mahsus bir sıfattır. "O, gaybı bilendir. Gaybını kimseye göstermez. Ancak razı olduğu peygambere gösterir."¹⁵⁰ âyetine dikkât çeken Elbânî: "Yoksa bu adamlar evliyanın Allah'ın peygamberlerinden birer peygamber olduğuna mı inanıyorlar ki, Allah'ın bildirmesiyle gaybı bilebileceklerinin söylenmesi doğru olsun?! Ey Allahım, Seni tenzih ederim, bu büyük bir iftiradır." diyerek bazı mutasavvıfları tenkit eder. Ardından "el-Muhtâr" adlı bir dergide "Bu Dünya Beş Duyu Organımızın Dışında Muammalarla Dolu" başlığı ile yayınlanan bir makaleye temas eden Elbânî burada anlatılan bir olayı aktarır. Bugün bu tür olayların önsezi, altıncı his, ikinci basiret diye adlandırıldığını belirttikten sonra şunları söyler: "Uzun süreden beri müslümanlar arasında Sâriye olayını, akla uygun olmadığı veya Hz.Ömer'in gaybı bildiği iddiasını ihtiva ettiği zannıyla inkâr eden bazı kimselerin bulunduğunu duyuyordum. Öte taraftan az önce işaret ettiğimiz gibi bazı mutasavvıflar, evliyanın gaybı bilebileceği iddiasına dayanak olarak bu olayı istismar etmekte idi. Her iki grup da yanılmaktadır. Kıssa, sahih olup sabittir; sayesinde İslâm ordusunu esaret ya da imhadan kurtarması yönüyle Cenâb-ı Hakk'ın Hz.Ömer'e ikram ettiği bir keramettir. Fakat tekrar vurgulamak gerekirse bu olayda mutasavvıfların iddia ettiği gibi gaybı bilme gibi bir durum yoktur; hâdis, ancak ve ancak şeriat dilinde "ilham", bugünün dilinde ise "önsezi" denilen cinsten bir olaydır."¹⁵¹

Bütün bunlardan sonra belirtelim ki: "Bazı kimseler, Ömer'in uzakta olduğu halde Sâriye'ye seslendiğini iddia ederler. Ama bu iddia doğru değildir." diyerek,¹⁵² Sâriye olayını tümden reddeden İbn Hazm bu görüşünde yalnız kalmışa benzemektedir.

SÂRİYE OLAYI ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Buraya kadar verdiğimiz bilgilerden anlaşılan odur ki her ne kadar İbn Kesîr: "Bunlar, birbirini destekleyen târik'lerdir." derse de,¹⁵³ Sâriye olayı ile ilgili rivayetler bir çok farklılığı ve ihtilâfı bünyesinde barındırmaktadır. Bu farklılıklar, A. Zeynî Dahlân'ın iddia ettiği gibi¹⁵⁴ sadece lâfızda olmayıp onun iddiasının zıddına manâları da birbirine yakın değildir. Daha önce işaret ettiğimiz gibi te'vili ve kabulü hiç de mümkün olmayacak unsurlar vardır.

Bu unsurlar ya râvilerin rivayetleri karıştırmalarından ya müslümanların ilk asırlardan beri var ola gelmiş hamasî duygularla ashabı yüceltme düşüncelerinden ya da yine ilk dönemlerden itibaren ortaya çıkmış bazı çevrelerin kendi kültürlerine, ashabın hayatından dayanak aramalarından ve kültürlerini ilk İslâm rivayetleri ile birleştirmelerinden kaynaklanmıştır.

Bu tür unsurların ciddi incelemelere tâbi tutulması gerçeği aşîkârdır. Bu açıdan Sâriye olayı ile ilgili rivayetleri incelediğimiz zaman gördük ki bu olayı bize yazılı olarak intikal ettiren ilk kaynak, Vâkıdî (öl. 207/822), sonra da Yakûbî (öl.

¹⁵⁰ Cin (72): 26-27

¹⁵¹ Şeybânî, Hayâtü'l-Elbânî I, 459-460

¹⁵² İbn Hazm, Cemheratü Ensâbi'l-Arab, s. 184

¹⁵³ İbn Kesîr, Bidâye VII, 132

¹⁵⁴ A. Zeynî Dahlân, el-Fütühât el-İslâmiyye I, 139

284/897)'dir. Bu iki müellifin de güvenilir olmadığı ve aktardıkları rivayetlerin ihtiyatla karşılanması gerektiği bilinmektedir. Gerçi kaynaklarımızda Vâkıdî veya Ya'kûbî'ye dayalı olmayan, önce şifahî yollarla nakledilmiş, bilâhare Taberî, Beyhakî gibi kaynaklara girmiş rivayetler de vardır. Ancak bunlardan birçoğu birbiriyle çelişen ve tutarsız bilgiler ihtiva etmektedir ve senedleri açısından incelendiği zaman da sahih değildir.

Bilindiği üzere bir rivayetin sahih olup olmadığını tespit için sened tenkidi ve metin tenkidi olmak üzere iki yol izlenir. Metin tenkidinde ise yapılacak ilk şey, rivayetin sahip olduğu muhtevanın Kur'an'a arz edilmesidir. Elbette Kur'an'a mutabık olan rivayet kabul edilecek, Kur'an'a muhalif olan ise reddolunacaktır. Şimdi bu açıdan bir kaç nokta üzerinde durmak istiyoruz:

KERAMET, KEŞF VE GAYB BİLGİSİ AÇISINDAN SÂRİYE OLAYI

Az önce Sâriye olayının birçok tarihçi tarafından keramet olarak değerlendirildiğini görmüştük. Bilindiği gibi keramet, Allah'ın sâlih kulları elinde veya onlarla alâkalı olarak cereyan eden harikulade olaylardır. Bu kâinatı yaratan, düzene koyan ve bir takım kanunlar koyan Cenâb-ı Hak, aynı zamanda göklerin ve yerin hükümlerini elinde olan, dilediği gibi tasarrufta bulunan ve her şeye kadir olan yegâne varlıktır.¹⁵⁵ Bu kanunları koyan Allah, gerekirse bozar da. Nitekim gerek Kur'an'da, gerek sahih rivayetlerde bâzan peygamberlerle, bâzan da sâlih kullarla alâkalı olmak üzere olağanüstü bir takım hâdiselerin vuku bulduğuna dair birçok delil vardır.¹⁵⁶ Bu yönüyle kâinatta olağanüstü bir takım hâdiseler vuku bulabilir; evliyanın kerameti de haktır.

Ancak bu olağanüstü hâdiselerin, yani konumuz açısından kerametın Kur'an'ın açıkça ifade ettiği gerçeklere ve Kur'an'ın koyduğu prensiplere ters düşmesi asla söz konusu olamaz. Kur'an'ın bu noktada koyduğu prensiplerden birisi gayb ile alâkalıdır. Kur'an, gaybı ancak Allah'ın bildiğini açıkça ifade eder: "Gaybın anahtarları O'nun yanındadır, onları O'ndan başkası bilemez."¹⁵⁷ Peygamber Efendimiz dahi mutlak bir gayb bilgisine sahip değildi ve Cenâb-ı Hakk'ın bildirmedikleri konularda gaybı bilmiyordu: "De ki: Ben size Allah'ın hazineleri yanımdadır, demiyorum. Gaybı da bilmem."¹⁵⁸ Yalnız Allah sadece ve sadece peygamberlere gaybı bildirebilir: "..Ve Allah sizi gaybe vâkıf kılacak değildir. Fakat Allah, elçilerinden dilediğini seçer (onu gaybe vâkıf kılar)."¹⁵⁹ "O, gaybı bilendir. Gaybını kimseye göstermez. Ancak razı olduğu peygamberlere gösterir."¹⁶⁰

Bu son iki âyette Cenâb-ı Hakk'ın peygamberlerine gaybı bildirebileceği belirtilirken peygamberler dışında hiç bir kimsenin gayb bilgisine sahip kılınmaya-

¹⁵⁵ Bu konuyla ilgili Kur'an'da bir çok âyet vardır. Mesela bkz. Âlû İmrân (3): 189

¹⁵⁶ Bu mesele, bizim asıl araştırma konumuzu oluşturmadığından daha fazla tafsilâta girmek istemiyoruz. Geniş bilgi için bkz. M. Sait Şimşek, "Keramet", S.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 3, Konya 1990, s. 105-116

¹⁵⁷ En'âm (6): 59; ayrıca bkz. Yûnus (10): 20; Neml (27): 65

¹⁵⁸ En'âm (6): 50; ayrıca bkz. A'râf (7): 188; Hüd (11): 31

¹⁵⁹ Âlû İmrân (3): 179

¹⁶⁰ Cin (72): 26-27

çağı, onlara hiç bir şekilde gaybın bildirilmeyeceği vurgulanmaktadır. Âyetlerin bu derece açık ifâdesinden sonra artık "Allah bildirirse salih kullar da gaybı bilebilir." düşüncesinin geçerli olmayacağını uzun uzun izaha lüzum olmasa gerektir.

Bu âyetler ışığında Sâriye olayına baktığımız zaman Hz.Ömer'in mükâşefe yoluyla gözlerinin önünden perdenin açılarak Sâriye'nin ve İslâm ordusunun durumunu gözleriyle gördüğünü belirten rivayetler, Kur'an'a açıkça ters düştüğünden kabul edilemeyecektir. Çünkü keşfte, gaybı bilme vardır. Gerçi bazı âlimler gaybı, mutlak gayb ve nisbi gayb diye ikiye ayırmışlar ve mutlak gaybı Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceğini, ama bize gayb gibi görünen, gerçekte gayb olmayan nisbi gaybı, Allah bildirirse insanların da bilebileceğini belirtirler. Buna bir örnek vermek gerekirse Konya'da bulunan bir kimse için İstanbul'da olan bir şey gaybtır; ama mutlak gayb değildir. Çünkü vücûdu sözkonusudur veya fiilen vuku bulmuştur. Bu sebeple nisbi gayb olup, ilmi sâdece Allah'a mahsus değildir." denilmiştir. Oysa ki gaybın bu şekilde ikiye ayrılması, Kur'an ve Sünnet'e dayanmamaktadır. Gayb, kişinin maddî bir vasıta olmaksızın bilgi sahibi olması mümkün olmayan her şeydir. Buna göre oturduğumuz şu odanın yanbaşındaki odada olan şeyler, maddî vasıtalarla ulaşılmadığı sürece gaybtır. Dolayısıyla Medine'de bulunan Hz.Ömer için, yüzlerce kilometre uzakta vuku bulan bir olay, gaybtır ve keşfen bilinmesi mümkün değildir.

İLHAM VE SÂRİYE OLAYI

Sâriye olayı ile ilgili rivayetlerde Hz.Ömer'in duruma muttali oluş şekliinden bahsederken ilham unsuru üzerinde durmuşuk. Buna göre burada tekrar etmek ihtiyacını hissetmediğimiz bazı rivayetlerde bizzat Hz.Ömer'in ağzından: "Kalbime doğdu, gönlüme düştü.." gibi ifadelerle olayın temeli ilhama dayandırılmıştır. Az önce Elbânî'nin de bu doğrultuda fikir beyan ettiğini gördük. Fakat meselenin ilham ile izahında da karşımıza bir takım problemler çıkmaktadır. Söyle ki:

Bilindiği gibi ilham, kalbe doğan bir bilgidir, bir histir. Her insanın hayatında bu tür hisler, önseziler görebiliriz: Bir olayı, vukuundan önce kişi hissedebilir; kalbinde o olayın sıkıntısını ya da sevincini yaşayabilir. Fakat hiç bir zaman bu hisse İslâm açısından bilgi diyemeyiz. İlhamın kesin bilgi ifade etmediği konusunda hemen hemen bütün İslâm âlimleri ittifak etmiştir. Kalbe doğan bu his, doğru da olabilir, yanlış da olabilir; bir süre sonra aynıyla bir olay vuku bulabilir de tersi de çıkabilir veya gönle gelen bilgi, Kur'an'a uygun da olabilir, zıt da olabilir. Nitekim İbn Teymiyye, "Senden önce hiç bir rasûl ve nebi göndermedik ki o, (bir şey) arzu edip tasarladığı zaman şeytan onun arzusu içine mutlaka (bir düşünce) atmamış olsun. Fakat Allah, şeytanın attığını derhal iptal eder, sonra kendi âyetlerini sağlamlaştırır."¹⁶¹ âyetini delil göstererek insanın duygularına şeytanın mutlaka müdâhale edeceğini, bu durumun peygamberler için dahi söz konusu olduğunu, ancak peygamberlerin duygu ve hisleri arasına şeytanın karıştırmak istediği düşüncelere Cenâb-ı Hakk'ın fırsat vermediğini, bu yönüyle peygamberlerin, ilâhî garanti altında olduklarını belirterek böyle bir

¹⁶¹ Hac (22): 52

garantinin peygamberler dışında diğer insanlar için mevcut olmadığına dikkat çeker ve ilham karşısında müslümanın takınması gerekli tavrı tespit eder.¹⁶²

Şimdi bu ön bilgiler çerçevesinde Sâriye olayına bakalım. Hz.Ömer'in ilham yoluyla durumdan haberdar olduğunu savunanların delil olarak kullandıkları¹⁶³ bir rivayet vardır. Çeşitli hadis kaynaklarında farklı varyantlarla yer alan bu hadise İmam Buhârî de yer vermiştir. Bu konuda iki rivayeti ardı ardına veren Buhârî'nin birinci rivayeti şu şekildedir: "Ebû Hüreyre der ki: Hz.Peygamber şöyle buyurdu: 'Sizden önceki ümmetler arasında muhaddesün olan bazı kimseler vardı. Şayet benim ümmetimde böyle birisi varsa bu, Ömer'dir.' " Aynı bâb başlığı altında hemen bunun ardından Buhârî'nin naklettiği ikinci rivayetin lâfızları biraz farklıdır: "Ebû Hüreyre der ki: Hz.Peygamber: 'Sizden önceki ümmetlerden İsrail oğulları arasında, peygamber olmadıkları halde kendileriyle konuşulan bazı kimseler vardı. Eğer benim ümmetim arasında bunlardan birisi olsa, bu Ömer'dir.' buyurdu."¹⁶⁴ Bu hadislerle ilgili açıklamalarda bulunmadan önce konuyla ilgili diğer rivayetleri de görelim.

İmam Müslim'in tahrir ettiği hadis şu şekildedir: "Âişe'den nakledildiğine göre Hz.Peygamber şöyle diyordu: 'Sizden önceki ümmetler arasında muhaddesün olan kimseler bulunuyordu. Eğer benim ümmetimde bunlardan birisi olsa, Ömer b. el-Hattâb bunlardandır."¹⁶⁵

Süyûtî, Hasâis'ta yukarıdaki rivayetlerden ayrıca muhaddesün lâfzını ihtiva eden veya anlamına açıklık getiren beş hadise yer verir. Şimdi arka arkaya bunları zikrederim:

"Ebû Saîd el-Hudrî'den nakledildiğine göre Hz.Peygamber şöyle buyurdu: 'Allah hiç bir peygamber göndermemiştir ki ümmeti arasında muhaddesün olmasın. Benim ümmetimde onlardan biri olsa bu, Ömer'dir.' Ashâb sordu: 'Yâ Rasûlallah, nasıl muhaddes?' şu cevabı verdi: 'Melekler, onun lisanıyla konuşur.' "

"Âişe'den nakledildiğine göre Hz.Peygamber şöyle buyurdu: 'Hiç bir peygamber yoktur ki ümmeti arasında bir ya da iki öğretilmiş (muallim) olmasın. Şayet benim ümmetim arasında bunlardan biri olsa bu, Ömer b. el-Hattâb'tır.' "

"Ali der ki: Biz, Muhammed'in ashabı çok olduğumuz halde sekînetin, Ömer'in dili üzere konuştuğunda şüphe etmiyorduk."

"Târik b. Şihâb der ki: Biz, Ömer b. el-Hattâb'ın bir meleğin diliyle konuştuğundan bahsederdik."

"İbn Ömer der ki: Ben Ömer'in hiç bir şey hakkında 'şöyle şöyle zannediyorum.' deyip de sonra onun zannettiği gibi vuku bulmayan bir şey duymadım."¹⁶⁶

Bu rivayetlerde dikkâtimizi çeken "Meleklerin, onun lisanıyla konuştuğu"

¹⁶² İbn Teymiyye, Mecmû'u Fetâvâ XI, 65-66

¹⁶³ Meselâ bkz. Şeybânî, Hayâtü'l-Elbâni I,458

¹⁶⁴ Buhârî, Fedâilü's-Sahâbe 6

¹⁶⁵ Müslim, Fedâilü's-Sahâbe 23

¹⁶⁶ Süyûtî, el-Hasâisu'l-Kübrâ, thk. Muhammed Halil Herrâs, Kahire 1967, II, 461-462

ya da “onun, bir meleğin diliyle konuştuğu” gibi ifadeler, müzâkereye açık olmasına rağmen konumuz, bu tür rivayetlerin incelenmesi olmadığından bu nokta üzerinde durmayacağız. Yalnız Buhârî ve Müslim’in naklettikleri rivayetlerde üzerinde ittifak edilen bir nokta vardır: Muhaddesün’dan oluş.. Hz.Ömer’in Sâriye olayında ilham aldığı görüşü, muhaddes oluşu ile delillendirildiğinden dolayı bu nokta üzerinde durmamız gerekmektedir.

Bu hadislerde geçen “muhaddes” lâfzının ne mânaya geldiği konusunda âlimler farklı görüşler beyan etmişlerdir. Büyük çoğunluk “kendisine ilham gelen” anlamını verirken, sanki kendisine daha önceden bildirilmiş gibi bir konuda zan ve tahminde bulunup zannı doğru çıkan, doğru bilgi gayr-ı iradi dilinden dökülen, mele-i a'lâ’dan gönlüne sanki birisi ona bildirmiş gibi bir şey bırakılan, peygamber olmadığı halde meleklerin kendisiyle konuştuğu kimse, firâset sahibi, peygamber olmadığı halde isabetli konuşan ve karar veren kişi gibi anlamlarla da izah edilmeye çalışılmıştır.¹⁶⁷

Muhaddes kelimesine “ilham alan” anlamı dışında verilen diğer mânalara, dikkat edilirse doğruluk ve isabetlilik unsuru hâkimdir. Oysa ki bu husus, Ehl-i Sünnet’in “Peygamberler dışında hiç kimseyi ma’sûm ve yanlışsız saymama” prensibiyle, daha doğrusu İslâm esasları ile bağdaşan bir şey değildir. Zaten muhaddesün’dan olduğu ya da diğer bir anlayışla olabileceği belirtilen Hz.Ömer’in hayatını incelediğimiz zaman son derece isabetli bazı karar ve düşünceleri olup Hz.Peygamber’in hayatında bu düşüncelerinin, sonra inen âyetlerle desteklendiğini ve bunlara “muvâfakât-ı Ömer” dediğini gördüğümüz gibi bazan düşüncelerinde isabet edemediğini ve bundan vazgeçtiğini de görürüz. Meselâ Hudeybiye Sulhu sırasında müşriklerin şartlarını Hz.Peygamber’in kabul etmesine karşı çıkan Hz.Ömer, bilâhare Fetih Süresi nazil olunca hatâ ettiğini anlamıştı. Hz.Ebübekr’in zekâtı reddedenlere karşı ordu çıkarmasını doğru bulmayan Ömer, daha sonra onun haklılığını görerek Hz.Ebübekr’in uzak görüşlülüğünü itiraf etmişti. Aynı şekilde halifeliği sırasında mehîre bir sınırlama getirmek isteyen Ömer, ihtiyar bir kadının itirazı ve bir Kur’an âyetini delil getirmesi üzerine “Kadın isabet etti, Ömer yanlış.” diyerek düşüncesinden vazgeçmişti. Dolayısıyla muhaddes kelimesine “doğruya isabet eden” anlamının verilmesi doğru olmayacaktır.

Öte taraftan sözünü ettiğimiz hadislerde “Sizden önceki ümmetler arasında muhaddesün vardı. Şayet benim ümmetimde bunlardan biri olsa bu, Ömer’dir.” şeklinde bir ifade kullanıldığından şartlı cümlelerin nasıl anlaşılması gerektiği üzerinde durulmuş ve Hz.Ömer’in muhaddesün’dan olup olmadığı, Hz.Peygamber’in ümmeti içinde muhaddesün bulunup bulunmadığı tartışılmıştır. Bazı âlimler: “Hz.Peygamber’in ümmeti, ümmetlerin en faziletlisidir. Diğer ümmetlerde böyle kimselerin bulunduğu sabit olduğuna göre müslümanlar arasında muhaddesün’un bulunması imkânı öncelikle söz konusudur. Hadisteki kullanım şekli red değil, tam aksine te’kid ifade etmektedir. Meselâ bir kimse: ‘Benim bir arkadaşım varsa o da filandır.’ dediği zaman hiç arkadaşının olmadığını değil, aksine o şahsın tam mânasıyla arkadaş olduğunu vurgulamak istemiştir.” derken diğer bir kısmı: “Diğer ümmetler

¹⁶⁷ Nevevî, Şerhu Sahihî Müslim, y. yok, 1394 H, XV, 166; İbn Hacer, Fethu’l-Bârî, thk. Abdülaziz b. Bâz vd., y.yok, tsz., VII, 50

arasında muhaddesün'un bulunuşunun sebebi, o devrede bir peygamber olmadığı için insanların buna ihtiyacı idi. Ama İslâm ümmetinin böyle bir şeye ihtiyacı yoktur. Çünkü Kur'an, yeni bir peygamberin gelmesine ihtiyaç bırakmamıştır." diyerek İslâm ümmeti arasında artık muhaddesün bulunmadığını ileri sürmüştür.¹⁶⁸

Yalnız muhaddes kelimesine "ilham sahibi" mânasını verecek olursak kanaatimce bu tartışmaya gerek kalmayacaktır. Çünkü başlangıçta belirttiğimiz gibi herkesin, vukuundan evvel hissettiği bir takım olaylar olabilir; ancak bunlar kesin bilgi ifade etmediği gibi her zaman yanlış ihtimali ile de karşı karşıyadır. Yalnız bazı kimselerin sezgisi daha kuvvetli, hisleri daha güçlü olabilir; içine doğan bilgide isabet ettiği noktalar, yanlışlıklarından daha fazla olabilir. Hz.Ömer'i de bunlardan biri saymak ve muhaddesün'dan kabul etmekte hiç bir mahzur yoktur. Esasen Hz.Ömer, Akkâd'ın ifade ettiği gibi¹⁶⁹ ender rastlanır ve şaşılacak derecede büyük bir firâsete sahipti. Ancak şunu tekrar belirtelim ki onun firâset sahibi oluşu ve muhaddesün'dan bulunması, yanlışsızlığı ve kalbine doğan bilgilerin mutlak doğruluğu anlamına gelmiyordu, gelemezdi de..

Buradan Sâriye olayına dönecek olursak, diyelim ki İslâm ordusunun durumu ilhamla Hz.Ömer'in kalbine doğdu. Elbette Ömer, ilhamın kesinlik ifade etmediğini, delil olamayacağını gayet iyi biliyordu. Bu sebeple doğru mu, yanlış mı olduğunu bilmediği böyle bir bilgi dolayısıyla onun hutbeyi yarıda bırakması ve Sâriye'ye ulaşacağı konusunda hiç bir garanti ve bilgisi olmadığı halde "Yâ Sâriye, el-cebel!" diye bağırması düşünülemez. Ömer'in kendine hâkim olmadığı, bu ilânı gayr-ı iradî yaptığı, hattâ söylediği şeyden kendisinin dahi haberi olmadığı ve Mescid'deki cemaatin kendisinin yaptığı ilânı duyduklarını bilmediği gibi unsurlar da kabulü mümkün olmayan hususlardır. Acaba Hz.Ömer, irâdesi ve şuurı o derece zayıf mı ki, doğru mu, yanlış mı olduğunu bilmediği bir ilham sebebiyle gayr-i ihtiyarî hutbeyi yarıda kesip bu sözleri sarfetmiş olsun?!

Öte taraftan yine diyelim ki Hz.Ömer hutbe esnasında ilhamla İslâm ordusunun durumuna muttali oldu ve kendisini tutamayıp bağırdı. Peki, Ömer'in sesini Sâriye ve üstelik bazı rivayetlere bakılacak olursa bütün askerler açıkça, nasıl, hangi yolla duydular. Buna herhalde Ömer'in ilhamının uzantısı, ya da Sâriye'nin ve askerlerin ilhamı diyemeyiz. Çünkü ilham, iç âlemde vuku bulan bir şeydir; dış kanallarla, zahirî yollarla gerçekleşmez; duyulan bir ses şekline de dönüşmez. Ancak varsa bu ses kişinin iç dünyasında vardır.

Bu sebeple Sâriye olayına, ilham olarak bakmanın problemi çözmediği kanaatini taşıyoruz.

SONSÖZ YA DA GERÇEK VECHESİYLE SÂRİYE OLAYI

Sâriye olayıyla ilgili ortada bu kadar rivayet varken İbn Hazm'ın yaptığı gibi¹⁷⁰ "Böyle bir şey olmamıştır; doğru değildir." diyemeyiz. Peki, o halde Kur'an'ın açık esasları, İslâm'ın kesin prensipleri ve ma'küliyet ölçüleri içerisinde Sâriye olayı nasıl izah edilecektir?

¹⁶⁸ İbn Hacer, Fethu'l-Bârî VII, 50

¹⁶⁹ Akkâd, Mevsû'a II, 323

¹⁷⁰ İbn Hazm, Cemheratü Ensâbi'l-Arab, s. 184

Biz burada son olarak şimdiye kadar incelediğimiz rivayetler arasından hadis ilmine vukûfiyeti olan âlimlerin, senedi itibariyle “sahih” kabul ettikleri¹⁷¹ İbn Aclân rivayetini¹⁷² esas alarak, son derece muhtasar olan bu rivayetin müphem bıraktığı noktaları ise gayr-ı dinî ve gayr-ı ma’kûl hiç bir unsur ihtiva etmeyen Taberî’nin Seyf’ten aktardığı birinci rivayetten¹⁷³ tamamlayarak Sâriye olayının gerçek vechesini ortaya çıkarmaya çalışacağız.

Hz.Ömer, 21/642 yılında gerçekleştirilen ve İslâm tarihinde “Fethu’l-Fütüh” diye anılan Nihâvend Zaferi’nden sonra Ahnef b. Kays’ın teklifi üzerine Irak cephesindeki İslâm ordusunu birliklere ayırdı ve herbirini bir bölgeyi fetihle görevlendirdi. İşte bu sırada, daha önce 17/638 senesinde bölük komutanlığına tayin edilen Sâriye b. Züneym, 23/644 yılında Fesâ ve Derâbcerd bölgesine gönderildi. Sâriye bu bölgeye gidip düşmanı muhasara altına aldı ve muhasara bir süre devam etti. Bu arada İranlılar çevreden yardım istemişler ve büyük bir ordu buraya sevk edilmişti. Müslümanlar zor bir durumda kaldı.

Bu sırada Hz.Ömer, bölgedeki gelişmeler hakkında merakla haber bekliyordu. Zaten o, M.Şit Hattâb’ın dediği gibi,¹⁷⁴ orduları düşmanla çatışmaya tutuştuğu zaman müslümanların akıbeti konusunda taşıdığı endişe, sorumluluk duygusu ve can kaybına yol açacak bir ihmâlınden dolayı Cenâb-ı Hak tarafından sorguya çekilme korkusu içinde devamlı bir merak ve tedirginlik içerisinde bulunur, haberleri bekler, haber almak için yollara çıkardı.

Diyebiliriz ki Sâriye’nin düşmanla meşgul olduğu sırada Hz.Ömer’in tedirginliği ve merakı daha fazla idi. Çünkü İslâm ordusunu dağıtıp birliklere ayırmanın doğuracağı akıbet acaba ne olacak idi? Kuvveti dağılan İslâm askerleri büyük tehlikelerle karşılaşabilirdi. İşte Hz.Ömer bu durumda iken, bu düşünceler kendisini meşgul ediyorken bir rüya gördü: Müslümanlar bir sahrada çarpışıyorlardı, sayı üstünlüğüne sahip kâfirler galip durumda idiler ve müslümanları kuşatma altına alıyorlardı. İslâm ordusu sahrada olduğu gibi kalırsa çepeçevre kuşatılacak ve imha olacaktı. Ama arkalarındaki dağa çekilirlerse üzerlerine düşman sadece tek bir cihetten gelebilecek idi.

Ertesi günü Hz.Ömer, Medine halkının camiye toplanması için “الصلاة جامعة” Namaz toplayıcıdır.” diye ilân ettirdi. Halkı toplaması sadece rüyasını anlatmak için değildi, şüphesiz. Ama Hz.Ömer bu rüyadan çok etkilenmişti. Elbette düşmanla çarpışan bir İslâm birliğinin zor durumda kalması onu ziyadesiyle üzecek ve tedbir almaya sevk edecekti. Başka seferlerde olduğu gibi muhtemelen Hz.Ömer, Irak cephesindeki durumu minberden halka anlatacak ve belki de durumu çevreye duyurarak oluşturulacak yeni bir gönüllü birliği takviye olarak bu bölgeye gönderme cihetine gidecekti.

Halkın toplandığı ve Hz.Ömer’in bir konuşma yaptığı gün, ne İbn Aclân rivayetinde, ne de Seyf’in birinci rivayetinde belirtilmemiştir. Gerçi İbn Aclân rivayetinde: “فبينما عمر يخطب” şeklinde bir ifade vardır. Fakat bu ifade “Ömer hutbe

¹⁷¹ İbn Kesir, Bidâye VII, 131; İbn Hacer, İsâbe II, 3; Şeybânî, Hayâtü’l-Elbânî I, 457

¹⁷² Beyhâkî, Delâil VI, 370; İbn Kesir, Bidâye VII, 131; İbn Hacer, İsâbe II, 3

¹⁷³ Taberî, Târih IV, 178

¹⁷⁴ M. Şit Hattâb, el-Fârûk el-Kâid, s.109, 115

okurken" şeklinde anlaşılabilceği gibi "Ömer konuşma yaparken" şeklinde de anlaşılabilir. Çünkü kelime mânasıyla hutbe, konuşmadır. Ayrıca gerek Hz.Peygamber, gerekse Râşid Halifeler, cuma hutbelerinin dışında da gerekli durumlarda minbere çıkarak konuşma yapmışlar, bu konuşmalara da hutbe denmiştir. Kaldı ki Hz.Ömer'in cuma hutbesi okuyor olması da, Sâriye meselesini gündeme getirmesine ve Irak cephesindeki orduların durumunu anlatıp müslümanları yardıma çağırmasına mâni değildir.

Cemaat toplanınca Hz.Ömer kalkıp bir konuşma yaptı; az önce dediğimiz gibi bu cuma hutbesi de olabilir. Konuşması sırasında gördüğü rüyayı anlatan¹⁷⁵ Hz.Ömer, İslâm ve düşman ordularının durumundan da bahsetti. İşte bu esnada "Yâ Sâriye, el-cebel, el-cebel!" diye üç defa bağırdı. Ardından cemaate dönen Ömer: "Elbette Allah'ın bir takım orduları var. Umulur ki bunlardan birisi onlara iletir." dedi. Hz.Ömer, bu ilânı Sâriye'nin durumundan bahsederken, bilerek, işin şuurunda olarak ve ne söylediğinin farkında olarak yapmış, bu şekilde bağırmasının gerekçesini de Allah'ın ordularının Sâriye'ye iletmesi ihtimali ve ümidi ile izah etmişti. Yani Hz.Ömer böyle zor bir durumda Allah'ın yardımını istiyor; sesinin Sâriye'ye iletilmesini Cenâb-ı Hak'tan bekliyordu.

Hz.Ömer "Allah'ın bir takım orduları vardır." derken bu sözünü şu âyetlerden iktibas etmiş olmalıdır:¹⁷⁶ "Ey iman edenler, Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani bir zaman size ordular gelmişti de Biz onları üzerine bir rüzgar ve sizin görmediğiniz ordular göndermiştik.",¹⁷⁷ "Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır."¹⁷⁸ "Sonra Allah, Rasûlünün ve mü'minlerin üzerine sekinetini indirdi, sizin görmediğiniz ordular indirdi ve kâfirleri azaba çarptırdı (bozguna uğrattı)."¹⁷⁹ Hz.Peygamber döneminde bu Allah'ın ordularının müslümanlara yardım için inişini Bedir'de, Uhud'da, Hendek'te, Huneyn'de gören ve Cenâb-ı Hak'ın mü'min kullarına yardım vaadine gönülünden inanan Hz.Ömer'in, Allah'ın bu orduları eskiden olduğu gibi şimdi de yardım için indirmesini istemesinde şaşılacak hiç bir şey olmasa gerektir.

Nitekim Allah, ilâyi kelimetullâh için cihad eden İslâm askerlerinin imdadına yetişti: İbn Aclân rivayetine göre İslâm askerleri üç defa "Yâ Sâriye, el-cebel!" diye bağıran bir münâdinin sesini duydular. Rivayette münâdi kelimesi nekre (belirsiz) olarak "مُنَادِيًا" şeklinde kullanılmıştır. Şu halde tanınmayan bu sesin sahibi Hz.Ömer olmayıp onun dışında biridir. Cenâb-ı Hak'ın görevlendirdiği ordularından bir asker, bir melek de olabilir; Sâriye'nin ordusunda görevli bir asker de olabilir. Bu asker, Hz.Ömer'in rüyasında gördüğü gibi, düşmanın

¹⁷⁵ İlk İslâm toplumunda önemli olaylarla ilgili olarak görülen rüyaların tebeaya anlatılması bir gelenek şeklinde mevcuttu. Bilindiği gibi Peygamber Efendimiz Uhud Harbi'yle ilgili olarak gördüğü bir rüyayı anlatmış ve yorumunu yapmış; Hudeybiye Musâlahası öncesinde gördüğü bir rüyayı anlatarak umre müjdesi vermişti. O sene umre gerçekleşmeyince müslümanlarda hâsıl olacak umidsizlik ve tereddütleri gidermek üzere: "Andolsun Allah, Elçisinin rüyasını doğru çıkardı.." (Fetih (48): 27) âyeti nazil olmuştu.

¹⁷⁶ Peygamber Efendimizin ve Râşid Halifelerin hutbe ve konuşmalarının bariz özelliklerinden birisi, "iktibas" olup, Kur'an âyetleri bol miktarda kullanılmıştır.

¹⁷⁷ Ahzâb (33): 9

¹⁷⁸ Fetih (48): 4, 7

¹⁷⁹ Tevbe (9): 26

kendilerini çembere almak üzere olduğunu görmüş, tehlikeyi sezmiş ve kurtuluşu dağa çekilmekte görerek üç defa, aynen Ömer'in bağırdığı gibi "Yâ Sâriye, el-cebell!" diye bağırmıştır.

Seyf, sözünü ettiğimiz rivayetinde bu sesin Sâriye veya askerler tarafından duyulduğundan bahsetmez. Ona göre Hz.Ömer'in cemaata rüyasından bahsettiği ve Sâriye'ye seslendiği gün ve saatte Sâriye ve İslâm askerleri dağa arkalarını verme konusunda müştereken karar vermişler ve öylece de yapmışlardır. Bu durumda Sâriye'nin, komutanları ile bir durum değerlendirmesi yaptığı, istişare ve muhakemelerden sonra dağa çekilmeye karar verdiği anlaşılıyor. Mamafih bu durum değerlendirmesinin ve alınan müşterek kararın, "dağa çekil!" ikazı üzerine vuku bulduğunu kabul etmemize engel bir durum yoktur.

İslâm ordusu sırtını dağa verdikten sonra düşmanla bir yönden savaştı. Neticede Allah düşmanı yenilgiye uğrattı. Zaferden sonra Sâriye, Medine'ye fetih-nâme ile bir haberci gönderdi. Bu fetih-nâmede zafer haberi, müslümanların bölgeye hâkim oldukları, halkı İslâm'a davet ettikleri ve sükûneti sağladıkları yazılı idi. Hz.Ömer, gelen haberciden harple ilgili bilgi istedi, o da: "Yâ Emîra'l-mü'minîn! Yenilmiştik. Biz bu vaziyette iken birden üç defa 'Yâ Sâriye, el-cebell!' diye bağıran bir ses işittik. Sırtımızı dağa yasladık. Allah onları yenilgiye uğrattı." dedi. Bunun üzerine Ömer'e "Sen de böyle bağırmıştın." denildi.

Hz.Ömer'in Medine'de söz konusu ilânında kullandığı cümle ile harp yerinde bir münâdinin kullandığı cümlenin aynı olması kanâatimizce Sâriye olayı ile ilgili rivayetlerin karışıklığının önemli sebeplerinden birisidir. Buradan hareketle harp meydanında duyulan sesin Ömer'in sesi olduğu daha önce naklettiğimiz bir takım rivayetlerde belirtilmiştir. Ancak ne keşf, ne de ilham, kişinin sesini bir yerden başka bir yere götürmenin vasıtası değildir.

Son olarak belirtmek gerekirse Sâriye olayı, gerçekten Hz.Ömer'in bir kerametidir. Onun gördüğü bir sâdik rüya ve Cenâb-ı Hakk'a hulûs-u kalble yaptığı bir iltica ile İslâm ordusunun helakten kurtulması, Allah Teâlâ'nın Ömer vasıtasıyla, zor durumda bulunan mü'min kullarına lütuf ve ikramıdır. Ancak bu olayda keşf veya bir başka yolla gayba muttali olma gibi bir durum asla söz konusu değildir. Çünkü gayb bilgisi yalnızca Allah'a mahsustur¹⁸⁰ ve Allah, peygamberler dışında hiç kimseye gaybını göstermez.¹⁸¹

¹⁸⁰ En'âm (6): 59

¹⁸¹ Cin (72): 26-27